

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Глухівський національний педагогічний університет
імені Олександра Довженка

Кафедра української мови, літератури
та методики навчання

**МЕТОДИКА ФОРМУВАННЯ
МОРФОЛОГІЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ В УЧНІВ 6-Х КЛАСІВ
У ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ ПРИКМЕТНИКА**

Магістерська робота
зі спеціальності 014 Середня освіта
(Українська мова і література)
студентки 61-2У групи
Навчально-наукового інституту
філології та історії
Рєви Яни Сергіївни

Науковий керівник:
кандидат філологічних наук,
старший викладач
Клейменова Тетяна В'ячеславівна

Глухів – 2023

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ МОРФОЛОГІЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ В УЧНІВ 6-Х КЛАСІВ У ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ ПРИКМЕТНИКА.....	10
1.1. Компетентнісний підхід у системі освіти	10
1.2. Морфологічна компетентність: зміст і структура	22
1.3. Прикметник як частина мови: лінгвістичний статус та особливості вживання в мовленні.....	30
РОЗДІЛ 2. СУЧАСНИЙ СТАН ФОРМУВАННЯ МОРФОЛОГІЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ В УЧНІВ 6-Х КЛАСІВ.....	40
2.1. Аналіз чинних програм, шкільних підручників з теми дослідження.....	40
2.2. Рівні сформованості морфологічної компетентності з теми «Прикметник» в учнів 6-х класів (на матеріалі констатувального експерименту).....	57
2.3. Методичні рекомендації щодо формування морфологічної компетентності у процесі вивчення прикметниками учнями 6-го класу	66
ВИСНОВКИ.....	87
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	91
ДОДАТКИ.....	100

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. На сьогодні освіта перебуває на етапі модернізації, який характеризується переходом від традиційної, знаннєвої, моделі навчання до компетентнісної. Орієнтація на компетентнісний підхід до навчання зумовлена насамперед соціальними перетвореннями, які висувають нові вимоги до випускників шкіл: це має бути особистість, яка здатна самостійно адаптуватися до зовнішніх умов, яка вміє виробляти стратегію, вирішувати поставлені завдання.

Сутність компетентнісного підходу полягає в тому, що учні повинні не просто засвоювати готові знання, а вони мають бути здатні самостійно формулювати поняття, необхідні для розв'язання конкретного завдання. Компетенція – це володіння сукупністю знань про мову, правилами їх аналізу та синтезу та здатність користуватися ними для досягнення мети комунікації.

Значні можливості для формування компетентної особистості має граматику української мови, що сприяє загальній освіті учнів, збагачує їх знаннями основних законів та правил, мовних засобів вираження думки, сприяє розвитку логічного мислення школярів, є основою формування практичних навичок (мовленнєвих та правописних). Морфологічні знання, вміння та навички є базовими для формування лінгвістичної, мовної та комунікативної компетенцій. Граматика відзначається також широким навчальним і розвивальним потенціалом, оскільки вивчення цього розділу забезпечує реалізацію загальних цілей та завдань шкільного курсу української мови, які полягають у вдосконаленні мовленнєвої діяльності учнів та формуванні елементарної лінгвістичної компетенції.

Проблема розвитку учнів у процесі навчання розглядається в наукових розвідках відомих психологів С. Рубінштейна, Н.Тализіної, І.Якиманської та ін., дидактів І.Лернера, М.Скаткіна та ін. У методиці викладання української мови проблема формування компетентної особистості відображена в дослідженнях Н. Голуб, О. Горошкіної, О. Карамана, І. Мамчур,

М. Пентилюк, Т. Симоненко та ін.

Серед сучасних методистів навчання морфології на засадах дослідницького підходу розроблено в дисертаційній роботі С. Омельчука. Методику формування граматичної компетентності учнів старшої школи класів за допомогою методу проєктів представлено в науковій розвідці О. Полінок. Вивчення морфології на засадах комунікативно-функційного та компетентнісного підходу є об'єктом наукового пошуку Г. Лещенко. Вивчення на уроках української мови морфології відповідно до компетентнісної мовної освіти досліджено Н. Білокінь. Водночас на сьогодні немає комплексного дослідження формування морфологічної компетентності в учнів 6-х класів на уроках української мови, що і зумовило вибір теми **магістерської роботи** «Методика формування морфологічної компетентності в учнів 6-х класів у процесі вивчення прикметника».

Дослідження вчених-методистів, багаторічні спостереження за практикою викладання засвідчують, що навчальний процес вивчення морфології має риси формалізму, що заважають реалізації розвивальних можливостей навчання граматиці української мови. На уроках граматики відзначається низький рівень пізнавальної активності, формалізація процесу засвоєння знань: учні заучують лінгвістичні визначення та правила, часто не усвідомлюючи сутності явищ, не можуть побудувати зв'язне монологічне висловлювання на лінгвістичну тему, зі значними труднощами диференціюють слова різних частин мови, не розмежовують лексичні та граматичні значення слова, не володіють уміннями аналітико-синтетичної діяльності. Важливість навчання української мови з урахуванням поліфункціональності феномена мови, з одного боку, та недостатня розробленість проблеми в методичному аспекті – з іншого, визначили актуальність обраної теми наукового дослідження.

Проблема формування морфологічної компетентності досліджується на матеріалі теми «Прикметник», що вивчається в 6-х класах закладів загальної середньої освіти. Тема «Прикметник» обрана нами не випадково, оскільки

прикметник порівняно з іншими частинами мови характеризується складністю морфологічної системи та різноманітністю синтаксичного вживання. Прикметник відрізняється значним семантичним потенціалом, багатством граматичних форм, є одним із засобів виразності під час зображення навколишньої дійсності. Успішність вивчення найважливіших тем синтаксису безпосередньо пов'язані із засвоєнням теми «Прикметник». Від засвоєння теми «Прикметник» залежить також формування та вдосконалення комунікативних навичок, зокрема, навички граматично правильного оформлення висловлювань в усній та письмовій формі.

Отже, актуальність нашого дослідження визначається, по-перше, важливістю вивчення цього розділу граматики в системі навчання української мови і, по-друге, низьким рівнем оволодіння знаннями, вміннями та навичками з морфології учнями закладів загальної середньої освіти.

Мета дослідження – розробити науково обґрунтовану методичку формування морфологічної компетентності в учнів 6-х класів на уроках української мови у процесі вивчення прикметника.

Об'єктом дослідження є процес формування морфологічної компетентності в учнів 6-х класів на уроках української мови у процесі вивчення прикметника.

Предмет дослідження – методична система формування морфологічної компетентності в учнів 6-х класів на уроках української мови у процесі вивчення прикметника.

Відповідно до мети було визначено такі **завдання**:

- 1) На основі аналізу лінгвістичної, психолого-педагогічної та методичної літератури з проблеми дослідження визначити обсяг і зміст ключових понять «компетенція», «компетентність», «компетентнісний підхід», «морфологічна компетентність».
- 2) Охарактеризувати лінгвістичний статус, семантико-функціональні особливості прикметника як частини мови.
- 3) З'ясувати сучасний стан формування морфологічної компетентності в

учнів 6-х класів у процесі вивчення прикметника.

- 4) Розробити методичні рекомендації щодо формування морфологічної компетентності в учнів 6-х класів у процесі вивчення прикметника.

Для розв'язання поставлених завдань було використано такі **методи дослідження**:

- *теоретичні* (аналіз лінгвістичної, психолого-педагогічної, науково- та навчально-методичної літератури з теми дослідження, вивчення чинних програм та підручників з української мови для закладів загальної середньої освіти);
- *соціолого-педагогічні* (спостереження за процесом вивчення морфологічних тем у 6-х класах, анкетування, бесіди з вчителями, учнями, письмові та усні опитування школярів);
- *експериментальні* (констатувальний зріз знань і вмінь учнів з вивчення теми «Прикметник»);
- *статистичні* (кількісна та якісна обробка результатів констатувального експерименту).

Наукова новизна роботи визначається тим, що обґрунтовано лінгвістичні, психолінгвістичні, дидактичні та методичні засади формування морфологічної компетентності в шестикласників у процесі вивчення прикметника; розроблено методичні основи навчання прикметників; запропоновано систему вправ і завдань (логіко-граматичних, що розвивають творчий компонент логічного мислення, мовну інтуїцію, образне мислення; власне творчі вправи, що передбачають створення власних текстів різних типів і стилів; вправи на текстовій основі, що забезпечують комплексну роботу з мовним матеріалом, реалізують діяльнісний аспект вивчення граматичних понять, функціонально-семантичний підхід до вивчення морфології в школі та сприяють формуванню морфологічної компетентності на уроках української мови; здійснено моніторинг навчальних досягнень шестикласників із морфології, зокрема з вивчення теми «Прикметник» у закладах загальної середньої освіти.

Теоретична значущість дослідження: теоретично обґрунтовано методику формування морфологічної компетентності, визначено етапи її формування, виявлено найбільш важливі способи дії, створено систему оволодіння ними на основі спеціально розроблених завдань та вправ.

Практичне значення дослідження полягає в тому, що запропонована в магістерському дослідженні система роботи з формування морфологічної компетентності може бути використана в практиці навчання української мови в школі. Науково-практичні висновки можуть бути враховані під час розроблення навчально-методичних посібників для вчителів з функціонально-семантичного вивчення морфології в школі. Результати дослідження можуть бути застосовані в курсі ЗВО методики викладання української мови, у проведенні педагогічної практики здобувачів освіти.

Апробація і впровадження результатів дослідження. Основні положення і висновки дослідження обговорювалися на таких конференціях: V Всеукраїнська студентсько-викладацька науково-практична інтернет-конференція з міжнародною участю «Сучасні тенденції та перспективи мовно-літературної освіти в Україні» (16 лютого 2023 року, Глухівський НПУ ім. О. Довженка); XIV Всеукраїнська студентсько-викладацька науково-практична конференція «Мова й література у проєкції різних наукових парадигм» (21 квітня 2023, ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»), Всеукраїнська студентська науково-практична конференція «Актуальні проблеми лінгвістики та лінгводидактики» (11 травня 2023 р., Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини); Звітна науково-практична конференція викладачів, докторантів, аспірантів та молодих учених, здобувачів вищої та фахової передвищої освіти «Наука та освіта в умовах війни: Глухівський національний педагогічний університет імені Олександра Довженка» (23–24 травня 2023 р., Глухівський національний педагогічний університет імені Олександра Довженка); XIII Міжнародна інтернет-конференція молодих учених і студентів «Глухівські наукові читання – 2023. Актуальні питання

суспільних та гуманітарних наук» (6–8 грудня 2023 р., Глухівський національний педагогічний університет імені Олександра Довженка).

Публікації: Результати дослідження висвітлено в публікаціях:

1. Рева Я. С. Морфологічна компетентність: зміст і структура. *Наука та освіта в умовах війни: Глухівський національний педагогічний університет імені Олександра Довженка*: матеріали звітної науково-практичної конференції здобувачів вищої та фахової перед вищої освіти (м. Глухів, 23-24 травня 2023 року). 2023. С. 84–86.

2. Рева Я. С. Формування морфологічної компетентності в учнів 6-х класів у процесі вивчення прикметника. *Глухівські читання – 2023. Актуальні питання суспільних та гуманітарних наук*: Збірник матеріалів XIII міжнародної науково-практичної інтернет-конференції / За заг. ред. А.С. Полякової. Глухів, 2023. С. 186–188.

Структура дослідження. Магістерська робота складається зі вступу, двох розділів, висновків, списку використаних джерел (88 позицій) і додатків. Загальний обсяг роботи – 118 сторінок, із них 90 – основного тексту.

У *вступі* обґрунтовано вибір теми, актуальність роботи, її наукова новизна, визначено об'єкт, предмет, мету, завдання і методи дослідження, висвітлено питання теоретичної і практичної значущості роботи, вказано апробацію результатів дослідження.

У *першому розділі* «Теоретико-методичні засади формування морфологічної компетентності в учнів 6-х класів у процесі вивчення прикметника» висвітлено особливості впровадження компетентнісного підходу в освітній процес; окреслено сутність понять «компетентність», «компетенція», «морфологічна компетентність», конкретизовано її зміст і структуру; визначено лінгвістичний статус прикметника та особливості його вживання в мовленні.

У *другому розділі* «Сучасний стан формування морфологічної компетентності в учнів 6-х класів» проаналізовано чинні програми, шкільні

підручники з української мови, стан проблеми дослідження в практиці закладів загальної середньої освіти, представлені результати анкетування серед вчителів-словесників щодо виявлення стану проблеми формування морфологічної компетентності в учнів. Також окреслено результати констатувального експерименту з виявлення рівня сформованості морфологічної компетентності в учнів 6-х класів. Сформовано методичні рекомендації щодо формування морфологічної компетентності у процесі вивчення прикметниками учнями 6-го класу, дібрана система мовних, передмовленневих, мовленневих (комунікативних) вправ на тему «Прикметник».

У **висновках** подано систематизовані й узагальнені результати дослідження.

У **додатках** уміщено анкету щодо виявлення стану проблеми формування морфологічної компетентності в учнів, завдання для виявлення рівня сформованості в учнів 6-х класів морфологічної компетентності у процесі вивчення прикметника, конспекти уроків з української мови для 6 класу за темами: «Групи прикметників за значенням: якісні. відносні, присвійні. Перехід прикметників з однієї групи в іншу», «Ступені порівняння якісних прикметників, їх творення».

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ

ФОРМУВАННЯ МОРФОЛОГІЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ В УЧНІВ 6-Х КЛАСІВ У ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ ПРИКМЕТНИКА

1.1. Компетентнісний підхід у системі освіти

Модернізація освіти в Україні суттєво змінює підхід до визначення її змісту. Сьогодні важливо не лише оновити концептуальне та фактологічне наповнення, а й зробити його більш практичним.

Запровадження компетентнісного підходу зумовлено участю України в Болонському процесі, тенденцією до загальноєвропейської та світової інтеграції, зміною освітньої парадигми, пов'язаною з глобалізацією світової економіки. Компетентнісний підхід має на меті узгодити, з одного боку, потребу особистості інтегруватися в діяльність суспільства, а з іншого – потребу спільноти в максимальному розкритті потенціалу кожної особистості для забезпечення свого економічного, культурного та політичного саморозвитку. Акцентовано на якісній системі освіти, яка відповідає потребам сучасного глобального ринку праці. Відповідно до традиційного (знання, вміння та навички) або знаннєвого підходу, індивідуальні досягнення досягаються шляхом набуття необхідних знань. Компетентнісний підхід не заперечує важливості знань, але звертає увагу на здатності використовувати їх. З огляду на це основним завданням освіти є набуття учнями досвіду самостійного розв'язання проблем.

Компетентнісний підхід уперше був розроблений у Великій Британії. У становленні компетентнісного підходу в освіті можна виділити три етапи:

Перший етап (1960-1970 рр.): категорія «компетенція» була введена в науковий апарат, що створило передумови для розмежування понять «компетентність» і «компетенція».

Другий етап (1970-1990 рр.): категорії «компетенція» і

«компетентність» почали використовуватися в теорії та практиці навчання української мови, формуючи спеціалізацію в підготовці фахівців з управління та комунікації. У цей період науковці досліджували компетенції та виокремлювали від 3 до 37 видів.

Третій етап (1990 р. – початок XXI ст.) – у чинних документах і матеріалах ЮНЕСКО окреслено коло компетентностей, які вже всі мають розглядати як бажані результати освіти.

Компетентнісний підхід – це сукупність загальних принципів визначення цілей навчання, відбору змісту, організації освітнього процесу та оцінювання його результатів. Ці принципи охоплюють такі положення:

1) зміст освіти має розвивати здатність самостійно розв'язувати проблеми в різних сферах і видах діяльності, використовуючи соціальний досвід, у тому числі й власний досвід учнів;

2) зміст освіти – це дидактично адаптований соціальний досвід для розв'язання пізнавальних, моральних, світоглядних, політичних та інших проблем;

3) метою організації освітнього процесу є створення умов для набуття учнями досвіду самостійного розв'язання пізнавальних, організаційних, комунікативних, моральних та інших проблем, що становлять зміст освіти;

4) оцінювання результатів навчання ґрунтується на аналізі освітнього рівня, досягнутого учнями на певному етапі навчання [5].

Компетентнісний підхід орієнтується не на поінформованість учнів, а на їхню здатність за аналогією розв'язувати проблеми, що виникають у різних ситуаціях, таких як процес оволодіння сучасною технікою і технологіями, людські стосунки, етичні норми, оцінка власної поведінки; практичне життя під час виконання соціальних ролей, таких як громадянин, член сім'ї та суспільства тощо; професійний вибір та оцінювання підготовки до навчання в закладах освіти, а також, за потреби, для розв'язання власних проблем, таких як життєве самовизначення, вибір стилю та способу життя, способів розв'язання конфліктів.

У межах компетентнісного підходу можна виокремити два основних поняття: «компетенція» і «компетентність». Проаналізувавши праці з проблематики компетентнісного підходу, можна констатувати, що сьогодні немає чіткого розуміння цих категорій, які часто вживаються в одному контексті.

Термін «компетенція» (від лат. *competere* – відповідність, досягнення) має два значення: 1) який має достатні знання в якій-небудь галузі; який з чим-небудь добре обізнаний; тямущий; який ґрунтується на знанні; кваліфікований; 2) який має певні повноваження; повноправний, повновладний [50, с. 874].

В «Енциклопедії освіти» розмежовано ці поняття й охарактеризовано компетенцію як «відчужену від суб'єкта, наперед задану соціальну норму (вимогу) до освітньої підготовки учня, необхідну для його якісної продуктивної діяльності в певній сфері, тобто соціально закріплений результат» [23, с. 409]. Компетентність трактується як набута характеристика особистості, яка сприяє успішному входженню молодого людини в життя сучасного суспільства, ... «інтегрований результат, який передбачає зміщення акцентів з накопичення нормативно визначених знань, умінь і навичок на формування і розвиток в учнів здатності практично діяти, застосовувати досвід успішної діяльності в певній сфері» [23, с.408].

Державний стандарт базової і повної загальної середньої освіти ці поняття також розрізняє, про що свідчать такі визначення: компетенція – суспільно визнаний рівень знань, умінь, навичок, ставлень у певній сфері діяльності людини; компетентність – набута у процесі навчання інтегрована здатність учня, що складається із знань, умінь, досвіду, цінностей і ставлення, що можуть цілісно реалізовуватися на практиці [19, с. 2].

Компетенція містить сукупність взаємопов'язаних якостей особистості (знань, умінь, навичок, способів діяльності), що визначаються відповідно до певного кола предметів і процесів, та необхідні для якісної продуктивної діяльності щодо них. Компетентність – це володіння людиною відповідною

компетенцією, що визначає його особистісне ставлення до неї та предмета діяльності.

Компетентність людини – це наявність певних знань у конкретній галузі, здатність робити щось або вирішувати проблему в межах знань і встановлених повноважень, а також уміння висловлювати міркування та ідеї. Цей термін є основним стрижнем у побудові педагогічної системи, її головним змістом, джерелом теоретичних знань і видом педагогічного проєктування.

Наявність компетентності виражається в здатності використовувати знання і навички, а також в досягненні успіху в процесі розв'язання широкого кола конкретних завдань на основі практичного досвіду.

Щодо визначення компетентності у відповідних джерелах, компетентність означає сукупність здібностей і якостей людини, необхідних для успішного виконання роботи; характер і компетентність, які є передумовами, що внутрішньо визначають ефективність поведінки особистості; характеристики людини, що складаються зі знань, умінь і способів поведінки, необхідних для цієї діяльності [33].

Компетентність передбачає спроектовані соціальні норми, необхідні для якісної, продуктивної роботи у відповідній галузі залежно від підготовки фахівця.

Одним із головних завдань сучасної освіти є реалізація нової, сучасної моделі навчання, яка орієнтована на розвиток особистості, її пізнавальних і творчих компетентностей. До *ключових компетентностей* необхідно віднести універсальні компетентності, набуття яких необхідне для здобуття вищої освіти, особистісного розвитку, самореалізації в житті та в обраній професії.

З огляду на основні цілі загальної освіти можна визначити перелік універсальних освітніх компетенцій:

1) Ціннісно-сміслова компетенція, яка пов'язана зі сферою світогляду та стосується ціннісних орієнтацій учнів та їхньої здатності розуміти

навколишній світ.

2) Загальнокультурна компетенція. Учні повинні мати ґрунтовні знання і досвід національної та світової культур.

3) Навчально-пізнавальна компетенція. Це сукупність компетенцій здобувачів освіти у сфері самостійної пізнавальної діяльності, що охоплює елементи логічної, методологічної та загальнонавчальної діяльності, пов'язаної з реальними пізнавальними об'єктами.

4) Інформаційна компетенція. За допомогою реальних об'єктів та інформаційних технологій в учнів формуються вміння самостійно шукати, аналізувати, відбирати, організовувати, перетворювати, зберігати та передавати необхідну інформацію.

5) Комунікативна компетенція, що передбачає знання мовних засобів та способів взаємодії із зовнішнім світом.

6) Соціальна та трудова компетенції, що охоплюють знання та досвід у цивільно-громадській діяльності, у соціально-трудовій сфері, а також у царині сімейних відносин та обов'язків.

7) Компетенції особистісного саморозвитку. Вони спрямовані на оволодіння методами фізичного, психічного та інтелектуального саморозвитку.

У лінгвістиці термін «компетенція» (competence) був запропонований у 1965 році американським лінгвістом і творцем теорії трансформаційної граматики, професором Н.Хомським із Массачусетського університету. Спочатку цей термін позначав знання системи мови, на відміну від оволодіння нею в реальних ситуаціях спілкування (performance). У книзі «Аспекти теорії синтаксису», у якій це положення було сформульовано вперше, учений стверджував: «Ми вбачаємо фундаментальну відмінність між компетенцією (знанням своєї мови мовцем-слухачем) й уживанням (реальним використанням мови в конкретних ситуаціях)» [81].

Поступово у вітчизняних і зарубіжних дослідженнях відбулося переосмислення цього терміна і з'явилося поняття «комунікативна

компетенція», введене відомим лінгвістом і методистом J. A. van Ek. Термін «комунікативна компетенція» почали розуміти як а) здатність до спілкування та обміну думками в різноманітних ситуаціях і процесах взаємодії з іншими учасниками комунікації; б) правильне використання мовних і мовленнєвих нормативних систем і вибір комунікативної дії відповідно до комунікативної ситуації.

В українській лінгводидактиці термін «компетенція» почав використовуватися у 80-ті рр. ХХ ст. Проблемі формування різних видів компетентностей у межах компетентнісного підходу у вітчизняній методичній науці приділено особливу увагу в працях таких учених, як Н. Бабич, О. Біляєва, М. Вашуленка, О. Горошкіної, С. Карамана, М. Пентиліук, О. Пометун, О. Семенов, Т. Симоненко, О. Овчарук, Г. Шелехової та ін.

Головною ідеєю Нової української школи є реалізація компетентнісного підходу до навчання, що зорієнтований не на сам процес, не на накопичення фактів, а передусім на результат: протягом навчання в дітей має сформуватися здатність практично діяти, застосовувати набуті знання, вміння і навички в життєвих ситуаціях [34].

У Державному стандарті базової і повної загальної середньої освіти [19] компетентнісний підхід визначено як спрямованість навчально-виховного процесу на досягнення результатів, якими є ієрархічно підпорядковані ключова, загальнопредметна й предметна (галузєва) компетентності.

Відповідно до Державного стандарту базової і повної загальної середньої освіти залежно від змісту освіти (навчальних предметів та освітніх галузей) розрізняють:

- 1) ключові компетентності (найзагальніші поняття);
- 2) загальнопредметні (міжпредметні, що стосуються кількох предметів);
- 3) предметні компетентності (що стосуються одного предмета).

Особливості цих компетентностей представлено на рис.1.1.

–

Ключова компетентність – це спеціально структурований комплекс характеристик (якостей) особистості, що дає можливість їй ефективно діяти у різних сферах життєдіяльності й належить до загальногалузевого змісту освітніх стандартів

Загальнопредметна (міжпредметна) компетентність – здатність учня застосовувати щодо предметного кола проблем знання, уміння, навички, способи діяльності та ставлення, які належать до певного кола навчальних предметів і освітніх галузей

Предметна (галузева) компетентність - набути учнями у процесі навчання досвід специфічної для певного предмета діяльності, пов'язаної із засвоєнням, розумінням і застосуванням нових знань

Рис. 1.1. Види компетентностей відповідно до Державного стандарту базової і повної загальної середньої освіти

Метою сучасної школи є розвиток ключових компетенцій. Ключову компетенцію можна визначити як сукупність взаємопов'язаних якостей особистості (знань, умінь, навичок і способів діяльності), необхідних для якісної та продуктивної роботи в певній галузі. Для здобувачів освіти ключові компетенції – це функціональні навички, які допомагають їм виконувати свої соціальні ролі («вступник», «студент», «слухач», «комунікатор», «громадянин», «споживач», «спеціаліст» тощо).

Сучасні дослідження виокремлюють два типи компетенцій: загальні (General competences) та комунікативні лінгвістичні (Communicative language competence), посилаючись на рекомендації Ради Європи.

Загальні компетенції – це сукупність знань, умінь, навичок та особистісних якостей, які дають змогу людині виконувати різноманітні дії. Загальні компетенції не мають лінгвістичного характеру, а спрямовані на забезпечення всіх видів діяльності, в тому числі й комунікативну компетентність. Загальна компетентність передбачає здатність до навчання, екзистенційну компетентність, декларативні знання, навички та вміння.

Основними ознаками екзистенційного складника навчальної компетенції є ціннісне ставлення до предмета та освітнього процесу в цілому, оволодіння специфічними компетенціями в певній предметній галузі та інтерес до змісту і процесу навчальної діяльності. Формування цього компонента забезпечує розвиток мотивації та творчих здібностей учнів.

Комунікативна лінгвістична компетенція (communicative language competence) дозволяє здійснювати діяльність з використанням мовних засобів.

Комунікативна компетенція – один із найважливіших показників мовної особистості. Комунікативна компетенція – це набуття базових навичок і умінь користуватися мовою в усіх видах мовленнєвої діяльності, основних правил культури усного і писемного мовлення, а також у різних сферах спілкування і в різних ситуаціях. У процесі усного спілкування люди використовують засоби мови - лексику та граматику - для побудови речень, які можуть бути зрозумілими для інших. Однак для успішного спілкування мовою потрібно більше, ніж знання лексики та граматики, а також умов вживання конкретних мовних одиниць та їх комбінацій. З огляду на це, окрім граматики, носії мови повинні оволодіти «ситуативною граматикою», згідно з якою мова повинна використовуватися відповідно до значення лексичних одиниць і правил їх поєднання в реченнях, а також відповідно до характеру взаємовідносин між адресантом і адресатом та мети спілкування, що разом із

власне лінгвістичними знаннями становить комунікативну компетенцію носіїв мови. Це співвідноситься і з реалізацією виховних завдань щодо формування соціально активної особистості, що орієнтується в сучасному світі. Комунікативна компетенція стає складником культурної компетенції, забезпечує підвищення загальної гуманітарної культури особистості, формування в неї високих творчих, світоглядних та поведінкових якостей, необхідних для залучення її до різноманітних видів діяльності.

Комунікативні компетенції: здатність розуміння чужих та породження власних програм мовленнєвої поведінки відповідно до мети, сфери, ситуації спілкування; знання основних понять лінгвістичного мовлення – стилі, типи мовлення; будова опису, оповіді, міркування, способи зв'язку речень у тексті; уміння вибрати потрібну мовну форму, спосіб вираження залежно від умови комунікативної ситуації. Комунікативна компетенція охоплює такі компоненти:

1) лінгвістичний – володіння відомостями про мову на всіх мовних рівнях, зокрема лексичному, словотвірному, морфологічному, синтаксичному й стилістичному;

2) соціолінгвістичний – здатність використовувати та трансформувати мовні форми відповідно до ситуації (місцезнаходження, стосунки між комунікантами, комунікативні наміри). Соціолінгвістичний компонент комунікативної компетенції передбачає сформовані вміння застосовувати мовні одиниці в комунікативних ситуаціях, правильно і коректно використовувати лексичний, граматичний і фонетичний матеріал;

3) соціокультурний – уміння спілкуватися з урахуванням правил, норм і традицій мовленнєвої поведінки; усвідомлення того, що мова є не тільки засобом сприйняття і спілкування, а й формою соціальної пам'яті, національним культурним кодом; розвиток уміння зіставляти факти мови з фактами дійсності; уміння визначати культурний фон, що стоїть за кожною мовною одиницею; знання культури, історії, традицій і звичаїв свого народу; вміння визначати локально значущу лексику та розуміти її роль у тексті;

4) дискурсивний – здатність розуміти співрозмовника та досягати зв'язності окремих висловлювань у цілеспрямованій комунікативній моделі; уміння продукувати дискурс – використовувати та інтерпретувати форми і значення слів для створення текстів; володіння навичками організації мовного матеріалу за допомогою зв'язності, ситуації усного/письмового спілкування; уміння пов'язувати одне висловлювання з іншим та логічно висловлювати свої думки. Люди з високим рівнем дискурсивної компетентності обізнані, як ефективно використовувати засоби зв'язку (займенники, сполучники, прислівники та інші граматичні засоби), як досягти єдності та зв'язності думки в письмовому мовленні та як виражати відношення між різними ідеями;

5) стратегічний – здатність долати мовні труднощі в спілкуванні за допомогою компенсаторних засобів (фраз, жестів, міміки тощо);

6) соціальний – здатність і готовність до спілкування, бажання і вміння налагоджувати стосунки з іншими людьми. Основними чинниками є потреби, мотивація, певне ставлення до партнера та самооцінка. Бажання спілкуватися вимагає від особистості вміння орієнтуватися в соціальних ситуаціях та керувати ними [5, с.96].

На нашу думку, уніфіковане тлумачення комунікативної компетенції в методичних матеріалах Ради Європи може бути застосоване до навчання рідної мови в школах, особливо української мови і культури мовлення.

Лінгвістичний компонент як основний складник комунікативної компетенції передбачає знання лексики, правил вимови, утворення граматичних форм, структури важливих стилістичних зворотів та їх правильне вживання. Без володіння мовними правилами неможлива вербальна комунікація. Лінгвістичні компетенції: результат осмислення мовного досвіду учнями; будова мови та її зміни; елементи історії науки про українську мову; розпізнавання звуків, літер, морфем, частин мови; уміння розподіляти мовні явища на групи; уміння здійснювати фонетичний,

морфемний, словотвірний, морфологічний, синтаксичний, стилістичний розбір.

Лінгвістична компетенція – це результат осмислення учнями мовного досвіду. Вона охоплює знання основних принципів української мови та передбачає оволодіння сукупністю лінгвістичних понять. Лінгвістична компетенція передбачає оволодіння інформацією про те, як побудована українська мова, що і як в ній змінюється, які аспекти є найбільш актуальними, про роль мови в суспільстві і житті людини, що сприяє формуванню постійного інтересу до цього предмета, а також поваги і любові до рідної мови – це найважливіші аспекти вивчення мови. Лінгвістична компетенція також спрямована на формування мовних навичок та мовленнєвих умінь. До них належать, у першу чергу, розпізнавальні навички: розрізняти звуки, букви, частини слів, морфеми та частини слів; відрізняти одне явище від іншого. Друга група – це вміння класифікувати: здатність розподіляти мовні явища на групи. Нарешті, третя група – аналітичні здібності: здатність здійснювати фонетичний, морфологічний, словотвірний та стилістичний аналізи. Лінгвістична компетентність забезпечує пізнавальне виховання особистості учня, розвиток логічного мислення, пам'яті та уваги, набуття навичок самоаналізу та самооцінки, а також формування лінгвістичної рефлексії як процесу усвідомлення учнем своєї мовленнєвої діяльності.

Формування лінгвістичної компетенції є основним предметом шкільної програми з української мови. Лінгвістична компетенція охоплює такі основні компоненти:

1) *фонологічна компетенція*: готовність спілкуватися відповідно до правил вимови та літературних норм. Вона охоплює здатність розуміти природу фонологічних і фоностилістичних помилок і вміння виправляти їх;

2) *лексична компетенція*: здатність та готовність до усного й письмового висловлювання відповідно до правил утворення та вживання слів у мові. Йдеться про вміння дотримуватися лексичних правил і правильно

використовувати багатий лексичний склад української мови, що є важливою передумовою точності, правильності та виразності мовлення; знання предмета мовлення, значення слів та їх граматичної і стилістичної доречності, тобто парадигматичних і синтаксичних зв'язків, уміння враховувати розподіл слів у певних тематичних групах, здатність розуміти природу лексичних помилок і виправляти їх;

3) *граматична компетенція*: здатність і готовність говорити і писати відповідно до правил граматики (морфології та синтаксису). Учні повинні засвоїти такі морфологічні категорії, як рід, число, відмінок, типи та види дієслів, категорії перехідності, неперехідності, зворотності та незворотності, словосполучення (типи зв'язків: узгодження, керування, прилягання) та речення (прості, ускладнені, складносурядні, складнопідрядні, безсполучникові тощо), а також здатність розуміти природу граматичних помилок та виправляти їх;

4) *стилістична компетенція*: здатність і готовність висловлюватися усно і письмово в різних функціональних стилях мови, зокрема в науковому, офіційно-діловому та публіцистичному; вона передбачає володіння засобами нейтрального і високого (книжного) стилю, різними конотативними засобами; передбачає здатність до розуміння природи стилістичних помилок і вміння їх виправляти;

5) *орфографічна компетенція*: здатність і готовність до писемного висловлення відповідно до орфографічних правил української мови; розуміння природи орфографічних помилок і вміння їх виправляти;

6) *пунктуаційна компетенція*: здатність і готовність до писемного висловлення відповідно до пунктуаційних правил української мови; розуміння природи пунктуаційних помилок і вміння їх виправляти.

Отже, аналіз наукових праць із теми дослідження дозволив сформулювати визначення понять «компетенція» і «компетентність». Компетенція – це така властивість людини, що визначає її здатність виконувати групу дій у різних сферах діяльності. Це відповідний рівень вимог до освітньої підготовки

людини, що відповідає її ролі в суспільстві (державне замовлення, стандарт).

Компетентність – це складне особистісне утворення, що дозволяє найбільш ефективно та адекватно здійснювати освітню діяльність, що забезпечує процес розвитку та саморозвитку учня. Отже, компетентність – сукупність взаємозалежних якостей особистості (знань, умінь, навичок, способів виконання діяльності, досвіду практичного використання знань та умінь, характеристик мислення, що забезпечують здатність приймати ефективні рішення, діяти раціонально тощо).

1.2. Морфологічна компетентність: зміст і структура

На сьогодні головна мета навчання української мови в закладах загальної середньої освіти досягається в процесі формування в здобувачів освіти комунікативної компетенції, що охоплює морфологічну субкомпетенцію, яка є невід’ємним компонентом усіх видів мовленнєвої діяльності.

У науковій літературі з методики навчання української мови вживаються такі терміни, як мовна компетентність, граматична компетентність, граматична комунікативна компетентність, морфологічна компетентність. Незважаючи на те, що вчені розглядають цю проблему з різних точок зору та неоднозначно підходять до трактування терміна «морфологічна компетентність», можна виділити певні загальні положення, які поєднують багатьох методистів і дозволяють нам визначитися з трактуванням поняття «морфологічна компетентність», її компонентним складом та змістом.

Загальновідомо, що граматики охоплює морфологію і синтаксис. У шкільному курсі морфології вивчаються частини мови, їх граматичні ознаки та способи зміни слів. Практичне значення морфології полягає в тому, що її вивчення забезпечує оволодіння нормами літературної мови, способами збагачення мови школярів граматичними формами, підвищує орфографічну

грамотність, розвиває мовлення.

З огляду на це граматична компетентність передбачає досконале володіння здобувачами освіти системою морфологічних і синтаксичних одиниць, категорій і норм їх творення та функціонування. Морфологічна компетентність є складником граматичної компетентності, що належить до мовної компетентності, яка у свою чергу, є важливим компонентом комунікативної компетентності.

Морфологічна компетентність формується на уроках української мови під час вивчення розділу «Морфологія» у процесі засвоєння матеріалу з морфології, опанування морфологічних норм, на уроках розвитку зв'язного мовлення в процесі побудови діалогічних і монологічних висловлювань та роботи з морфологічного оформлення тексту.

Дослідниця В. Каліш слушно зауважує, що «морфологічна компетенція охоплює три основні складники: опанування системою морфологічних знань; оволодіння вміннями й навичками виявляти, розрізняти, аналізувати морфологічні явища; усвідомлене використання їх у мовленнєвій діяльності в різноманітних комунікативних ситуаціях» [30].

Морфологічна компетентність – це здатність розуміти та виражати певний зміст, оформлюючи його у формі речень та висловлювань, побудованих за граматичними правилами української мови. Таке розуміння морфологічної компетентності передбачає наявність у її складі таких компонентів:

а) **знання** морфологічних правил, які перетворюють лексичні одиниці на осмислене мовленнєве висловлювання. Основними поняттями розділу, які вивчаються в школі, це: словоформа; частини мови (самостійні та службові); змінні та незмінні частини мови; класифікаційні ознаки частин мови; словозмінні ознаки.

б) **вміння та навички** оперувати морфологічними засобами та доцільно використовувати морфологічні явища в мовленнєвій діяльності в різних ситуаціях спілкування для вирішення комунікативних завдань. У

процесі навчання морфології необхідно сформувати в учнів такі вміння та навички: 1) ставити до слова граматичне питання; 2) визначати частиномовну приналежність слова; 3) розмежовувати форми одного слова та різні слова; 4) наводити всі форми цього слова; 5) розмежовувати граматичне та лексичне значення слова; 6) співвідносити граматичні значення з інформацією про позамовну реальність, указувати на відповідності та невідповідності між ними; 7) відмінювати слова відповідно до граматичних норм; 8) визначати граматичне значення форми слова та засобу його вираження; 9) вказувати всі граматичні ознаки слова з їх поділом на постійні та непостійні; 10) знаходити в словосполученні, реченні та тексті граматичні явища, що вивчаються; 11) групувати слова та словоформи за визначеними критеріями; 12) здійснювати морфологічний аналіз слів різних частин мови;

в) здатність та готовність розуміти і висловлювати певний зміст, оформлюючи його у вигляді мовленнєвих висловлювань в усній та письмовій формах, сконструйованих за правилами української мови.

Як бачимо, структуру морфологічної компетентності доцільно розглядати крізь призму теоретичного, мовного та мовленнєвого компонентів.

Деякі дослідники вказують на необхідність введення соціокультурного складника до структури морфологічної компетентності. Ураховуючи основні аспекти лінгвокультурологічного підходу, методисти відзначають значущість зв'язків між граматичним аспектом і культурою країни, тому що вони не тільки сприяють створенню когнітивної основи, а й формують картину світу носіїв лінгвокультури у свідомості учнів. У контексті цього підходу соціокультурний компонент морфологічної компетентності є здатністю і готовністю учнів варіювати різними граматичними засобами в процесі комунікації з метою вираження певного комунікативного змісту відповідно до соціокультурного контексту спілкування [78, с. 43].

Морфологічну компетентність трактуємо як здатність учнів використовувати морфологічні засоби мови, сукупність прийомів та

принципів поєднання лексичних елементів у значущі фрази та речення, а також здатність здобувачів освіти до розуміння та продукування думок, оформлених у граматично правильні сформульовані висловлювання.

Формування продуктивних умінь усного та писемного мовлення неможливо без сформованої морфологічної компетентності, яка забезпечує коректне оформлення висловлювань учнів, а також розуміння їх змісту в процесі аудіювання та читання.

У низці наукових досліджень (С. Мерзляков, Г. Романова та ін.) морфологічна компетентність також розглядається як психолінгвістичне явище та в її структурі виділяється п'ять компонентів: мотиваційний, ціннісно-смысловий, емоційно-вольовий, когнітивний та поведінковий.

Відповідно до мети розвитку в учнів умінь необхідно виділити в морфологічній компетентності такі компоненти: мотиваційний, когнітивний, операційно-діяльнісний та рефлексивно-регулятивний (див. рис. 1).

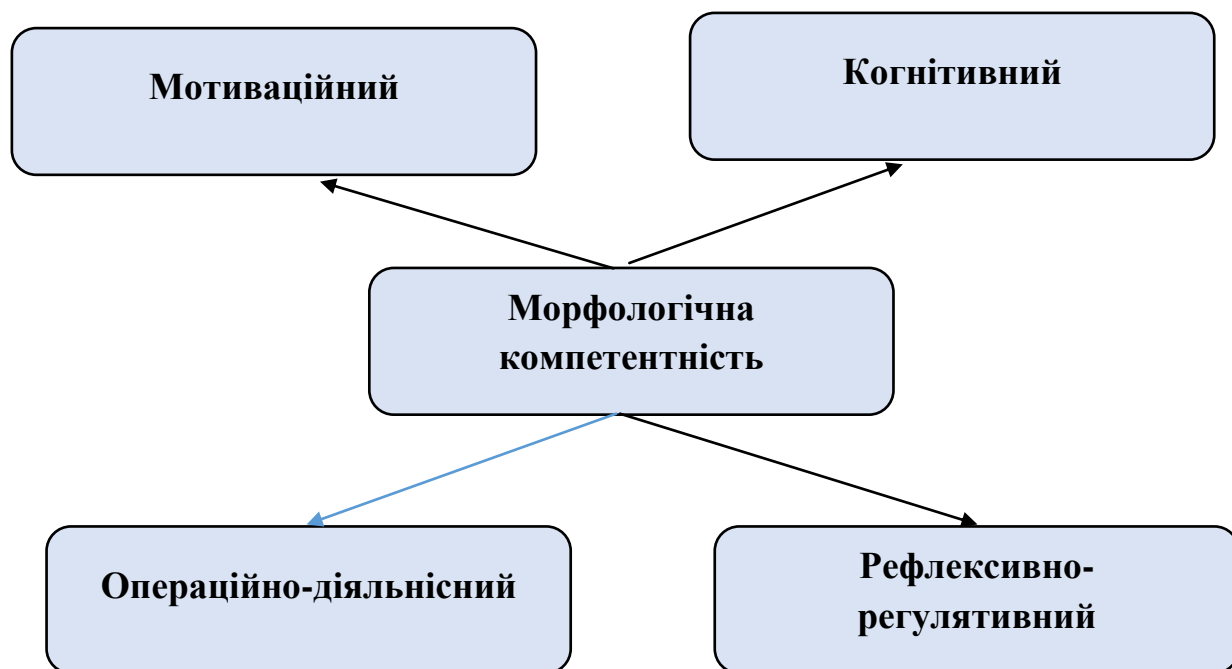

Рис. 1.2.1. Структура морфологічної компетентності

Мотиваційний компонент морфологічної компетентності

визначається необхідністю наявності мотивів для активної мовленнєвої та пізнавальної діяльності, творчого саморозвитку в особистісному спілкуванні, ціннісно-сміслового ставлення до мовної комунікації. В основі мотивації лежить потреба. Мотив може бути усвідомлюваним або не усвідомлюваним, але він завжди пов'язаний із повідомленням (з усіма його компонентами). У процесі навчання можна виокремити комунікативну мотивацію, в основі якої лежить потреба двох видів: потреба у спілкуванні як така, властива людині як істоті соціальній; потреба у здійсненні конкретного мовленнєвого вчинку, потреба «втрутитися» в цю ситуацію.

Мотивація – це сукупність всіх чинників, що спонукають до навчання і вирішення навчальних завдань: мотиви, потреби, інтереси, цілі тощо. Оскільки мотивація – явище інтегральне, система навчання має передбачати цілий комплекс засобів її підтримки. Посилення мотивації до навчання є одним із принципів формування морфологічної компетентності учнів.

Когнітивний компонент – знання про граматичний склад мови: правила слово- та формоутворення, закономірності побудови словосполучень і речень, особливості граматичних категорій. Опанування цими знаннями та правилами сприяють осмисленню учнями лінгвістичної інформації та утворенню в їх свідомості відповідних концептів як квантів структурованого знання.

Операційно-діяльнісний – усвідомлене використання учнями морфологічних засобів української мови для розв'язання завдань комунікації, що передбачає формування мовленнєвих морфологічних навичок. Узагальнено морфологічні навички розглядаємо як автоматизоване використання матеріалу з морфології в продуктивній і рецетивній мовленнєвій діяльності з виділенням продуктивних та рецетивних морфологічних навичок.

Під продуктивною морфологічною навичкою ми розуміємо здатність здобувача освіти обрати модель, що відповідає мовленнєвому наміру, й оформити її відповідно до мовних правил та норм. Рецетивною

граматичною навичкою є здатність того, хто читає чи слухає, розпізнавати морфологічні форми та співвідносити їх з певним значенням.

Рефлексивно-регулятивний – уміння взаємодії учнів у парах та групах; досвід міжкультурної комунікації, володіння специфікою вживання морфологічних явищ у соціокультурному контексті. З урахуванням національно-культурних особливостей української мови морфологічна компетентність охоплює сукупність морфологічних знань, навичок та вмінь, що сприяють їх подальшій реалізації в мовленні з метою комунікації, а також таких, що сприяють засвоєнню соціально-культурної і національно-культурної специфіки мовленнєвої поведінки представників української культури в життєво важливих ситуаціях. Культуроорієнтоване навчання морфології української мови дозволяє одночасно вивчати мову та культуру, що забезпечує формування не тільки мовної картини світу, а й концептуальної. На цьому етапі відбувається оцінювання здобувачем освіти своєї навчально-пізнавальної та комунікативної діяльності та його особистісних якостей у цьому процесі.

Процесуальна модель формування морфологічної компетентності як складника комунікативної компетенції охоплює такі етапи: 1) презентація та первинне закріплення матеріалу з морфології; 2) формування та автоматизація морфологічних навичок; 3) комунікативна практика; 4) контроль рівня сформованості морфологічної компетентності та рефлексія. Кожен із цих етапів має свою мету, для реалізації якої використовуються різні методи, прийоми та засоби.

Перший етап спрямований на розвиток знаннєвого компонента морфологічної компетентності, а саме на засвоєння знань про морфологічні правила, що призначені для правильного оформлення мовлення та створення орієнтовної основи для формування морфологічних навичок у різних комунікативних ситуаціях. На цьому етапі здійснюється презентація нового матеріалу з морфології, розкриваються формальні ознаки та значення частин мови, фокусується увага учнів на функціонуванні морфологічної структури у

типовому для неї мовному контексті. Другим завданням цього етапу є первинне закріплення матеріалу з морфології за допомогою мовно-аналітичних вправ. Прикладами таких вправ можуть бути такі: 1) проаналізуйте наведені вище прикметники і сформулюйте правила творення; 2) порівняйте запропоновані ситуації та знайдіть загальне та відмінне в значенні розрядів прикметників; 3) назвіть синтаксичні функції прикметників у реченні. Такого виду вправи сприяють розвитку аналітичного мислення учнів, їх здібностей.

На другому етапі формування морфологічної компетентності учень використовує морфологічний матеріал у типових для його функціонування мовних ситуаціях. На цьому етапі актуалізується перенесення теоретичних знань у практичну діяльність, відбувається формування та закріплення морфологічних навичок шляхом варіювання умов спілкування. Для реалізації поставленої мети використовуються такі типи вправ: *імітаційні вправи* (перепишіть речення, підкресливши прикметники); *конструктивні та трансформаційні вправи* (складіть речення із запропонованих прикметників; складіть словосполучення за зразком; складіть діалог за аналогією, використовуючи прикметники).

Мета етапу комунікативної практики – подальший розвиток та вдосконалення продуктивних та рецептивних морфологічних навичок та можливої корекції тих, які були сформовані раніше; перехід від морфологічних навичок до морфологічних умінь. На цьому етапі переважають комунікативні завдання з використання морфологічного явища відповідно до мовленнєвої ситуації. Наведемо завдання: прочитайте розповідь та інсценуйте діалог; використовуючи інтернет-ресурси, проведіть заочну екскурсію містом /музеєм для іноземних гостей, скориставшись прикметниками, що запропоновані в довідці; прокоментуйте риси характеру головних героїв переглянутого фільму, скориставшись прикметниками тощо.

Отже, етап комунікативної практики сприяє систематизації вивченого матеріалу з морфології, зумовлюючи розвиток продуктивних і рецептивних

навичок та умінь. Формування морфологічної компетентності забезпечується комунікативними завданнями, що охоплюють елементи реального спілкування та завдання творчого характеру.

Етап контролю та рефлексії передбачає вилучення та аналіз інформації про рівень сформованості морфологічної компетентності учнів, а також їхню власну оцінку засвоєного матеріалу з морфології. Для отримання достовірних результатів використовуються контрольні завдання різного ступеня складності (тести, групові дискусії, ділові та рольові ігри, підготовка проєктів та ін.), що дозволяють підходити до контролю диференційовано, враховуючи рівень сформованості морфологічної компетенції учнів.

Отже, показниками сформованості морфологічної компетентності є мотиваційний, когнітивний, операційно-діяльнісний та регулятивно-рефлексивний. *Когнітивний критерій* охоплює сукупність знань з морфології. *Операційно-діяльнісний критерій* містить сукупність морфологічних умінь і навичок та готовність здійснювати мовленнєву діяльність. *Мотиваційний критерій* демонструє зростання мотиваційної потреби до оволодіння морфологічним аспектом української мови. *Регулятивно-рефлексивний критерій* передбачає оцінювання здобувачем освіти своєї навчально-пізнавальної та комунікативної діяльності та його особистісних якостей у цьому процесі.

Підсумовуючи, можна зробити висновок, що морфологічна компетентність є складним інтегративним утворенням, що базується на певних морфологічних знаннях, навичках, вміннях та готовності доцільно та ефективно використовувати їх для вирішення комунікативних завдань. Розроблена нами поетапна технологія формування морфологічної компетентності школярів стимулює розвиток її когнітивного, діяльнісного, мотиваційного та регулятивного компонентів, дидактичних та методичних стратегій, спрямованих на осмислення морфологічної будови мови. Послідовність етапів та їх зміст сприяють підвищенню рівня сформованості морфологічної компетентності та зростанню ролі учня в комунікативній

діяльності.

1.3. Прикметник як частина мови: лінгвістичний статус та особливості вживання в мовленні

Первинне членування сутності світу, що відображається свідомістю, передбачає їх мовну категоризацію, тому відмінність речі та ознаки покладено в основу структури думки, так і структури мови, що й обумовлює, у свою чергу, поділ мовних знаків на два семіологічні підкласи – предметних та ознакових слів. Така класифікація відображає онтологічну категоризацію людською мовною свідомістю предметів, явищ навколишньої дійсності, а також їх ознак і властивостей.

Ономасіологічна категорія, що є основою значень прикметників, може бути охарактеризована як «якість» або «властивість». Лінгвістичне розуміння якості нерозривно пов'язане з логіко-філософською інтерпретацією цього поняття, з виявленням основних точок перетину понятійного та мовного змісту якісної ознаки. У філософській інтерпретації якість – це «така категорія, яка описує визначеність предмета і яку не можна відділити від існування самої речі. Ця визначеність (цілісність) проявляється через діалектичну єдність суттєвих властивостей, їх граней, які відрізняють одну річ від іншої» [85, с.102]. Аристотель визначив якість як «видову відмінність сутності». Філософ на перше місце ставив категорію сутності, а відразу за нею – категорію якості. Він підкреслював, що якість не може існувати сама собою, окремо від сутності. Отже, у філософських роботах якість і властивість визначаються як основні категорії, що позначають будь-який аспект пізнання предмета, який розглядають як цілісну його ознаку в процесах порівняння з іншими предметами.

З лінгвістичних позицій поняття ознаки закріплено за особливим семіологічним підкласом словесних знаків – ознаковими іменами, що характеризують як зовнішній, так і внутрішній світ людини, його ставлення

до навколишньої дійсності. Ознаковими словами (або непередметними, предикатними або предикатами) називаємо слова, що «позначають властивості й ознаки предметів, а також відношення одного предмета до іншого» [44, с.100].

Різноманітність предметів та їх властивостей, а також їх емоційні та емпіричні оцінки суб'єктом, який пізнає світ, виражаються різними типами ознакових слів – дієсловами, прикметниками, прислівниками. Найбільш загальною та суттєвою рисою семантики прикметників є вказівка на непроцесуальні ознаки (якості, властивості, відношення) предметів, дієслова – процесуальні ознаки (дії, стану), прислівники – ознаки якості. Отже, значення ознаки, якості, властивості предмета втілюється в мові лише одним лексико-граматичним класом слів – прикметником.

Поняття про прикметник як своєрідний клас слів, що означає ознаки предмета, відображено в лінгвістичних концепціях вітчизняних мовознавців (О. Потебня, І. Вихованець, К. Городенська, М. Плющ, М. Мірченко, А.Загнітко, О. Селіванова та ін.), так і зарубіжних (В. Виноградов, О.Пешковський, О. Шахматов та ін.).

Традиційно прикметник належить до іменних частин мови і визначається як лексико-граматична категорія, «що виражає статичну ознаку за допомогою синтаксично залежних категорії роду, числа та відмінка» [73, с.365].

Виявляючи граматичну природу поняття ознаки, що лежить в основі відокремлення прикметника як частини мови. Основні граматичні форми прикметника (форми роду, числа, відмінка) не виражають жодних додаткових лексичних значень, крім загального значення узгоджуваної ознаки і є формами синтаксичних відношень, формами граматичного узгодження. Отже, пасивність ознаки реалізується в підпорядкуванні, своєрідному дотриманні граматичних категорій прикметника категоріям іменника. Репрезентація в граматичних формах прикметника «загального значення узгоджуваної ознаки», їх синтаксичність створюють лінгвістичну

основу для виокремлення прикметників різних розрядів у єдиний лексико-граматичний клас.

Дослідження лінгвістичних властивостей прикметників та вивчення механізму призначення у сфері прикметникових ознак не лише визначає лінгвістичний статус цього класу мовних одиниць, а й поглиблює наші знання про когнітивну діяльність людини. З одного боку, через визначення того, які параметри виділяють об'єкт із класу подібних, а з іншого – через виявлення результатів когнітивної діяльності, зафіксованих у назвах певних рис, ознак і властивостей, приписуваних об'єктам реального світу.

В українській мові прикметник як частина мови досить чітко виділяється за трьома критеріями: *семантичним* (позначення ознаки), *морфологічним* (наявність формального узгодження з іменником за родом, числом, відмінком; наявність ступенів порівняння в якісних прикметників; наявність особливих словотвірних засобів прикметників) і за *синтаксичним* критерієм (уживання у функції означення та іменної частини присудка).

Головною властивістю прикметників є їхня семантична та граматична несамостійність, оскільки прикметники тією чи іншою мірою орієнтовані на семантику іменників, при яких вони виступають як означення. І лише через взаємодію із іменниками прикметники залучаються до сфери позначення предметів та явищ.

У численних працях з морфології української мови простежуються розбіжності в трактуванні прикметника як частини мови лінгвістами. Наприклад, автори Академічної граматики української мови І.Вихованець, К.Городенська стверджують, що прикметник має статус периферійної частини мови й виражає ознаку, одні з яких виступають власне-ознаками, інші – ознаками граматичного характеру, які лише в конкретній синтаксичній позиції можуть набувати семантичних і морфологічних рис [10, с.124].

Більшість граматистів трактують прикметник як частину мови, що означає постійну (статичну) ознаку предмета, що граматично виявляється в категоріях роду, числа та відмінка [16; 73; 74].

Отже, у процесі аналізу лінгвістичної літератури можна виокремити такі специфічні особливості прикметника :

1. Характеризують властивості самого предмета безвідносно до інших предметів (*білий міст, широка річка, яскраве сонце*);

2. Визначають предмет по відношенню до іншого предмета, через інший предмет (*міський парк – парк знаходиться у місті; мідний посуд – посуд з міді*);

3. Позначають предмет за приналежністю до іншого предмета (*заячий слід – слід зайця; мамине пальто – пальто мамі*) [16; 73; 74].

Отже, можна зробити висновок, що прикметник як частина мови характеризується залежними категоріями роду, числа і відмінка, змінюваністю за родами, числами, відмінками, особливою системою формування (ступенями порівняння, короткою та повною формою та словотворення, функціями в реченні).

Рід, число і відмінок прикметника – це граматичні категорії, що вказують на те, що ознака належить предмету (особі): іменник чоловічого, жіночого або середнього роду; іменник у формі однини або множини; іменник у формі того чи іншого відмінка.

Категорії роду, числа та відмінка істотно відрізняються від тих же категорій іменника. В іменників ці категорії мають самостійне значення, яке залежить від зв'язку іменника з іншими словами, а в прикметників вони залежать від роду, числа і відмінка іменника. Так, у словосполученні *теплий день* рід, число, відмінок прикметника не мають самостійного значення, а лише повторюють рід, число, відмінок іменника, не вносячи будь-яких додаткових значень, тобто категорії роду, числа та відмінка прикметника мають синтаксичне значення, слугуючи показником його зв'язку (узгодження) іменника та виразником синтаксичного відношення до іменника. Виняток становить уживання прикметника при незмінюваних іменниках. У цих випадках рід, число і відмінок у прикметника є засобом вираження граматичного значення іменника: *красивий какаду, весела леді*.

У сучасних підручниках для закладів вищої освіти виділяються такі основні **розряди прикметників**: якісні, відносні та присвійні прикметники.

Часто присвійні розглядаються як різновид відносних. Йдеться також про перехідні групи, такі як якісно-відносні та відносно-присвійні прикметники. Наприклад, у підручникові «Сучасна українська мова» за ред. А.Грищенко поділ прикметників здійснено на два розряди: якісні та відносні [73, с.367]. Автори навчального видання зазначають, що існують всі підстави розглядати прикметники типу *сестрин, лікарів, Петрів* та ін. за їхніми морфологічними, синтаксичними та лексико-семантичними ознаками до відносних, оскільки вони виражають ознаки за семантичним типом відношення мотивації» [73, с.374-375].

Такої ж думки дотримується В. Горпинич, який теж класифікує прикметники на два лексико-граматичні розряди: якісні й відносні, а серед відносних розрізняє присвійні прикметники, що вказують на належність, яка виражається суфіксами *-ів, -ин*» [16, с.99].

У навчальному виданні з сучасної української мови (М.Плющ, С.Бевзенко, Н.Грипас та ін.) прикметники поділяються на три розряди – якісні, відносні й присвійні за здатністю виражати ознаку предметів безпосередньо чи через відношення до інших предметів чи особи [65, с.229].

Як відомо, за семантикою прикметники є неоднорідними. Універсальним у семантичній класифікації прикметників є їх розподіл на два лексико-граматичні розряди – **якісні та відносні**, що зумовлено внутрішньочастиномовною категоризацією ознаки. Семантика якісних і відносних прикметників визначається їх здатністю виражати або не виражати інтенсивність названої ознаки: 1) якісні прикметники називають непостійні ознаки предметів, які можуть виявлятися з різною інтенсивністю; 2) відносні прикметники називають статичні ознаки предметів через відношення до інших предметів.

Поняття «лексико-граматичні розряди», безперечно, відображає один із найважливіших етапів категоризації дійсності, виявляючись найбільш

наближеним та тісно пов'язаним із власне мовним її характером. Первинним щодо неї є лише категоризація, здійснювана за допомогою частин мови. Як наступний етап у категоризації дійсності лексико-граматичні розряди виявляються більш конкретними образами, за допомогою яких людина сприймає світ та формує базу знань, необхідну для оволодіння мовою та її використання в комунікації.

Звернення до семантики як до способу відображення світу в мові відкрило перспективу дослідження прикметників, якісних і відносних, як різних способів моделювання та репрезентації ознак, властивостей, якостей об'єктів позамовної дійсності.

Найкращим представником цього лексико-граматичного класу слів є якісний прикметник, оскільки має найповніший набір ознак цієї частини мови. Невипадково І. Вихованець єдиною категоріальною основою прикметника вважав поняття якості. На цьому наголошують й українські граматисти К. Городенька, В. Горпинич, М. Плющ та ін.

Якісні прикметники позначають властивість, що притаманна самому предмету, яка може характеризуватись різним ступенем інтенсивності: *білий – біліший, красивий – красивіший, міцний – міцніший, упертий – упертіший*. Отже, якісні прикметники позначають ознаки предметів та подій, що існують у самих речах; вони можуть означати властивості та якості предметів, безпосередньо сприймаються органами чуттів, охоплюючи кольори предметів, просторові якості, фізичні властивості людей та тварин. Такого визначення дотримуються багато сучасних учених-мовознавців (І.Вихованець, К. Городенька, В. Горпинич, М. Плющ, та ін.).

Автори сучасних підручників з морфології виділяють такі суттєві ознаки якісних прикметників:

1. *Морфологічні ознаки:*

- якісні прикметники зазвичай можуть мати не тільки повну, а й коротку форму: *ясний – ясен, повний – повен, зелений – зелен;*
- якісні прикметники утворюють ступені порівняння: *важливий –*

важливіший (найважливіший) – більш важливий, найбільш важливий.

2. Словотвірні ознаки:

- тільки якісні прикметники можуть бути непохідними: *білий, вузький*;
 - від багатьох якісних прикметників утворюються співвідносні якісні прислівники на -о,-е : *швидкий біг - швидко бігти*;

- від якісних прикметників легко утворюються ад'єктивні словотвірні деривати, що виражають різний ступінь якості: *старенький потяг, величезний шматок пирога.*

- більшість якісних прикметників утворює абстрактні іменники: *білий – білизна, завзятий – завзяття.*

3. Лексичні ознаки:

- якісні прикметники можуть вступати в антонімічні пари: *хворий – здоровий, веселий – сумний, молодий – старий*, а також утворювати синонімічні ряди: *розумний, тямущий, мудрий.*

4. Синтаксичні ознаки:

- якісні прикметники здатні поєднуватися з прислівниками ступеня, що позначають міру ознаки: *дуже охайний, занадто високий, трохи теплий, трохи нудний* [16; 73; 74].

Отже, функціональна призначеність якісних прикметників полягає у відображенні в актах комунікації раціональних та емпірійних ознак предмета, здатних реалізуватися з різним ступенем інтенсивності.

З іншими завданнями пов'язана категоризація ознаки відносними прикметниками. У сфері відображення ознакової семантики **відносні прикметники** граматично уподібнені якісним прикметникам, проте відносні прикметники виражають ознаки не прямо, безпосередньо, а через відношення до предмета чи іншої ознаки.

Виражаючи ознаку предмета через відношення, відносний прикметник завжди має синонімічні йому конструкції зі словом (іменником, дієсловом, прислівником), від якого воно утворене (пор. *м'ясний суп - суп із м'яса*). Прикметники є словами, що мають похідну основу, в якому афікси слугують

засобом вираження відношень (*приморський, заводський* і т.д.). Виділяються відносні прикметники серед інших також і специфічними для них афіксами і прийомами з'єднання з твірною основою (пор. суфікси *-ський, -овий, (-євий), -аний, (-яний)*, суфіксально-префіксальні утворення типу *безвусий* та ін.

Отже, відносні прикметники за своєю природою є похідними. Вони відрізняється від якісних за семантичними та граматичними ознаками: у них немає жодної з таких властивостей: коротких форм, змін за ступенем порівняння, похідних якісних прислівників та ін. Відносні прикметники не вступають в антонімічні відношення.

Ще однією підставою для протиставлення цих двох підкласів прикметників є принцип оцінності. Семантика прикметника, як засвідчує когнітивно-дискурсивний підхід до його вивчення, поєднує в собі «знання про зовнішній світ» (інформація) та «внутрішній світ людини» (думка), його ціннісні норми, переваги, що склалися в цій культурі. Таке протиставлення поділяє клас прикметників на відносні – носії інформації про ознаку об'єкта, та якісні – носії думки про об'єкт, його оцінки. В аспекті антропоцентричного підходу до мови і знання, і думка є відображенням когнітивних здібностей людини в її освоєнні світу, і в цьому значенні відносні прикметники в їх відмінності від якісних характеризуються лише відомою часткою об'єктивності ознаки, що передається, відсутністю спеціальних граматичних форм для вираження суб'єктивного початку, тобто одним із способів інтерпретації категорії якості в мові.

Граматичні відмінності не завжди послідовно відображені в усіх прикметників того чи іншого розряду. Наприклад, не всі якісні прикметники відповідно до особливостей семантики або морфологічної структури мають граматичні ознаки, характерні для прикметників цього класу.

Мовознавці виокремлюють такі граматичні критерії відмінності якісних та відносних прикметників в українській мові: 1) наявність коротких форм, 2) здатність змінюватися за ступенями порівняння, 3) здатність утворювати зменшувальні та підсилювальні форми та форми суб'єктивної

оцінки, 4) утворення співвідносних прислівників [16; 73; 74].

Існує також думка, що відносні та якісні прикметники протиставлені структурно, оскільки відносні прикметники – одиниці похідні, а якісні – слова прості, що прямо називають ознаку, властивість, якість об'єкта, тим самим головним критерієм стає спосіб номінації ознаки: прямий чи непрямий (опосередкований), що знаходить своє відображення в дериваційній структурі прикметника.

Головною визначальною ознакою **присвійних прикметників** є питання, на яке вони відповідають (чий? чия? чия? чиї?), адже позначають вони приналежність предмета будь-кому: *бабусине намисто – намисто, що належать бабусі; заячі сліди – сліди, що належать зайцю*. Присвійні прикметники також не мають ступенів порівняння і утворюються від інших слів. Ці прикметники утворюються шляхом приєднання суфіксів *-ин, -їн, -ів, -їв, -ов, -єв, ач- (-яч-), -ин- (-їн)* до основи іменників, що позначають назви осіб чи тварин.

У сучасній українській мові вони вживаються порівняно з іншими розрядами прикметників значно менше; замість них зазвичай використовують родовий відмінок приналежності іменників: *книга сестри, пальто брата*.

Українські мовознавці зазначають, що присвійні прикметники виражають відношення одного предмета до іншого. Ураховуючи специфічну семантику (значення приналежності) та особливості відмінювання окремих типів цих слів, учений пропонував їх виділяти як особливу групу відносних прикметників. Серед присвійних прикметників лінгвісти виділяють дві групи слів, які відрізняються один від одного за семантичними, а також граматичними властивостями:

1) власне присвійні прикметники (*мамин брат, бабусина шуба, братів будинок* і т. п.);

2) присвійно-відносні прикметники (*ведмежий барліг, коров'яче молоко, пташиний гомін* тощо) [16; 73; 74].

В інших стилях мови присвійні прикметники вживаються зазвичай як елементи окремих фразеологічних зворотів (*прокрустове ложе, геркулесові стовпи, крокодилячі сльози* і т.д.) або елементи складних наукових термінів (*вольтова дуга, кесарів розтин* і т.д.).

Когнітивні властивості слова як частини мови визначають його комунікативний потенціал у конкретному тексті. Комунікативна функція прикметників реалізується в тексті як *атрибутивна та предикативна*.

Атрибутивна синтаксична функція прикметника є його категоріальною граматичною ознакою і її виконують як якісні, так і відносні прикметники. Предикативна функція реалізується переважно в розряді якісних прикметників, що і зближує їх з дієсловами.

Виконуючи атрибутивну функцію, відносні прикметники відображають ознаку, що не актуалізується в момент мовлення, що становить одну з внутрішніх характеристик предмета, тому вони зазвичай є основою для ідентифікації предмета, виступаючи в ролі розчленованих номінаторів. Наприклад: *промисловий сезон, календарний рік, літній семестр, робочий день, нічна робота, зимовий одяг, літературна мова, атомний реактор, циркові артисти, волоський горіх, легковий автомобіль* та ін.

Основну комунікативну функцію відносних прикметників можна визначити як специфічну, суть якої полягає у віднесенні предмета до певного підкласу. Мовна здатність відносних прикметників передавати стійкі, постійні ознаки предметів робить їх важливим засобом текстової специфікації художньо відображуваних реалій, що надає оповіді характеру об'єктивної характеристики.

Отже, у результаті аналізу наукової літератури ми виявили, що в сучасному мовознавстві прикметник характеризується як самостійна частина мови, що виражає ознаку предмета. У морфології розмежовують якісні, відносні й присвійні прикметники. Автори підручників та граматик одностайні у виділенні лексичних, морфологічних, словотвірних і синтаксичних ознак, що відрізняють прикметники різних розрядів.

РОЗДІЛ 2

СУЧАСНИЙ СТАН ФОРМУВАННЯ МОРФОЛОГІЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ В УЧНІВ 6-Х КЛАСІВ

2.1. Аналіз чинних програм, шкільних підручників з теми дослідження

Морфологія – розділ науки про мову, що вивчає частини мови та їх граматичні ознаки. Учні отримують уявлення про систему частин мови в **початковій школі**. У 1-му класі ознайомлення з прикметниками починається з визначення лексичного значення та питання, на які вони відповідають. На цьому етапі першокласники знають, що серед слів, які ми використовуємо в мовленні, є слова, які відповідають на питання *який? яка? яке? які?*; кожне таке слово пов'язане в мові за змістом з іншим словом, що позначає предмет; предмети відрізняються один від одного своїми ознаками, а в одного і того ж предмета може бути кілька ознак: *смак, колір, величина* тощо. Усі знання та навички формуються в процесі виконання вправ як усних, і, переважно, письмових. Акцентується переважно на розвиток мовлення [75].

На другому році навчання передбачається більш поглиблене вивчення деяких граматичних значень цієї частини мови. У 2-му класі вивчення прикметника спрямоване на те, щоб навчити дітей розпізнавати прикметник серед інших частин мови за узагальненим лексичним значенням і питанням; обґрунтовувати правильність віднесення слова до прикметника; використовувати в мовленні прикметники різних лексико-тематичних груп; виділяти із речень словосполучення з прикметниками; наводити приклади прикметників; визначати, яким членом речення є прикметник; визначати число прикметників, змінювати прикметники за числами; дотримуватися літературних норм вживання прикметників; спостерігати за роллю прикметників у тексті-описі; складати текст-опис із прикметниками [75].

У 3-му класі вивчення прикметника спрямоване на те, щоб навчити дітей розпізнавати прикметники серед інших частин мови; характеризувати лексичне значення прикметників; виділяти словосполучення з прикметниками з речень; добирати до іменників доцільні за змістом прикметники, а до прикметників – іменники; розпізнавати складні прикметники і правильно їх записувати; визначати, яким членом речення є прикметник; розпізнавати художній та науковий опис, спостерігати за вживанням прикметників у таких текстах; виділяти у текстах художнього стилю виражальні засоби мови; визначати рід прикметників, класифікувати прикметники за родами; виявляти залежність роду прикметника від форми роду іменника; змінювати прикметники за родами в однині; утворювати словосполучення, що складаються з прикметників та іменників; писати правильно родові закінчення прикметників; визначати форму числа прикметника, змінювати прикметники за числами; добирати прикметники для порівняння ознак предмета; складати текст-опис; аналізувати таблицю «Відмінювання прикметників»; змінювати, користуючись таблицею, прикметники за відмінками; визначати відмінок прикметників за відмінком іменників; правильно вимовляти та писати прикметники; працювати з пам'яткою «Порядок розбору прикметника»; розбирати прикметник як частину мови в тому порядку, який вказаний у пам'ятці; визначати вивчені граматичні ознаки прикметника та обґрунтовувати правильність їх виділення [76].

У 4-му класі відповідно до вимог програми школярі повинні навчитися: змінювати прикметники за родами й числами; змінювати прикметники разом із іменниками за відмінковими питаннями; правильно записувати прикметники в різних відмінкових формах з м'яким кінцевим приголосним основи; визначати граматичні форми прикметників (рід, число, відмінок) за іменником, з якими вони зв'язані; утворювати форми ступенів порівняння прикметників; правильно вимовляти й записувати прикметники на –ський, –цький, –зький; використовувати у власних зв'язних

висловленнях прикметники з прямим і переносним значенням, а також синоніми й антоніми [76].

Потім матеріал із морфології цілеспрямовано вивчається **в основній школі** з 5 по 7 клас, що межується із розглядом питань орфографії та культури мови. Учні ознайомлюються з граматичними поняттями: загальне граматичне значення, постійні та непостійні граматичні ознаки, вивчають лексико-граматичні розряди іменників, прикметників, займенників, числівників і прислівників. Особливо складними для вивчення є службові частини мови: сполучники, прийменники та частки, які не мають лексичного значення і слугують для вираження відношень між самостійними частинами мови в межах висловлювання [77].

На цьому етапі починається робота з формування складних орфографічних навичок правопису ненаголошених відмінкових закінчень прикметників в однині та множині. Закінчення прикметників вказують на синтаксичний зв'язок прикметників із іменниками, тобто виконують функції граматичних форм узгодження з іменниками.

Відповідно до чинної програми з української мови систематичне вивчення прикметника розпочинається в 6-му класі. Фрагмент програми, у якому представлено вивчення прикметника, представлено в таблиці 2.1.1.

Таблиця 2.1.1

Вивчення прикметника відповідно до чинної програми з української мови

<i>Учень (учениця)</i> Знаннєва складова знає морфологічні ознаки прикметника, його синтаксичну роль; розуміє роль прикметників у досягненні точності й виразності мовлення; пояснює написання прикметників відповідними правилами; знає та пояснює особливості будови опису природи. Діяльнісна складова знаходить прикметники в реченні; визначає морфологічні ознаки, синтаксичну роль прикметника в реченні;	16	Прикметник: значення, морфологічні ознаки, синтаксична роль. Групи прикметників за значенням: якісні, відносні, присвійні. Перехід прикметників з однієї групи в іншу. Ступені порівняння якісних	Рекомендовані види роботи. Читання мовчки прозових і поетичних текстів, що містять описи природи, визначення в них прикметників, з'ясування їхньої ролі в описах. Порівняльний опис двох рослин (квітів, дерев) за ілюстрацією з використанням прикметників-синонімів, прикметників-антонімів та якісних прикметників вищого та найвищого ступенів порівняння (<i>усно</i>). Теоретичний матеріал Особливості будови опису природи. Сполучення в одному тексті різних типів мовлення (розповіді й опису).

відмінює прикметники твердої й м'якої груп; утворює правильно форми вищого й найвищого ступенів порівняння якісних прикметників; утворює якісні, відносні й присвійні прикметники від інших частин мови за допомогою відомих способів словотвору, складає з ними речення; правильно записує прикметники з вивченими орфограмами; помічає та виправляє помилки у вживанні прикметників; доречно вживає прикметники у власному мовленні, зокрема в описах природи; переказує (усно й письмово) тексти з елементами опису природи, доцільно використовуючи прикметники; визначає в реченнях прикметників, що перейшли в іменники, використовує такі слова у мовленні; складає діалоги відповідно до запропонованої ситуації, пов'язаної з особистими враженнями, використовуючи виражальні можливості прикметника; виявляє здатність розуміти твори мистецтва; інтерпретує ідеї, досвід та почуття, виражені митцями в творах різних жанрів, зокрема в пейзажному живописі. Ціннісна складова усвідомлює роль навколишнього середовища для життя й здоров'я людини, виявляє здатність і бажання дотримуватися здорового способу життя (НЛ-1); цінує гармонійну єдність людини з природою,	прикметників, творення їх. Відмінювання прикметників. Прикметники твердої й м'якої груп. Перехід прикметників в іменники. Творення прикметників (практично). Написання прикметників із суфіксами: -еньк-, -есеньк-, -ісіньк-, -юсіньк-, -ськ-, -цьк-, -зьк-. Букви є, о, и в прикметникових суфіксах -ев-(-ев-), -ов-(-йов-, -ьов-), -ин-, -ін-, -ичн-. Написання не з прикметниками. Написання -н- і -нн- у прикметниках. Написання складних прикметників разом і через дефіс. Написання прізвищ прикметникової форми.	Обов'язкові види роботи. Докладний усний переказ художнього тексту розповідного характеру з елементами опису природи. Докладний письмовий переказ тексту, що містить опис природи. Аналіз письмового переказу. Рекомендовані види роботи. Складання характеристики знайомої або відомої людини з використанням прикметників у різних відмінкових формах. Складання й розігрування діалогів на тему шкільного життя з використанням прикметників, що перейшли в іменники (наприклад: <i>черговий, учительська, майбутнє, учений, військовий, знайомий, похідна, земноводні</i>). Сприймання й відтворення зразків усної народної творчості для дітей (лічилок, забавлянок, коліскових тощо) з прикметниками, що мають суфікси пестливості. Створення мікротексту з висловленням захоплення, схвалення вчинку знайомої людини (знаменної події), з використанням прикметників типу <i>несказаний, незрівнянний, неоціненний</i>. Обов'язкові види роботи. Письмовий твір-опис природи в художньому стилі на основі особистих вражень або за картиною на матеріалі відомих полотен українських пейзажистів А. Куїнджі, С. Васильківського, І. Айвазовського та ін. Аналіз письмового твору.

<i>Учень (учениця)</i> Знаннєва складова знає морфологічні ознаки прикметника, його синтаксичну роль; розуміє роль прикметників у досягненні точності й виразності мовлення; пояснює написання прикметників відповідними правилами; знає та пояснює особливості будови опису природи. Діяльнісна складова знаходить прикметники в реченні; визначає морфологічні ознаки, синтаксичну роль прикметника в реченні;	16	Прикметник: значення, морфологічні ознаки, синтаксична роль. Групи прикметників за значенням: якісні, відносні, присвійні. Перехід прикметників з однієї групи в іншу. Ступені порівняння якісних	Рекомендовані види роботи. Читання мовчки прозових і поетичних текстів, що містять описи природи, визначення в них прикметників, з'ясування їхньої ролі в описах. Порівняльний опис двох рослин (квітів, дерев) за ілюстрацією з використанням прикметників-синонімів, прикметників-антонімів та якісних прикметників вищого та найвищого ступенів порівняння (<i>усно</i>). Теоретичний матеріал Особливості будови опису природи. Сполучення в одному тексті різних типів мовлення (розповіді й опису).

У середній школі формуються вміння правильного вживання прикметників-синонімів для більш точної передачі думки і для усунення повторів тих самих слів. Крім того, проводиться робота з синтаксису щодо прикметника. Вона охоплює такі елементи:

- *словосполучення.* Відпрацювання зв'язку узгодження у словосполученні типу «прикметник + іменник». Порядок слів у цих словосполученнях. Словосполучення з головним словом – прикметником.
- *речення.* Основна роль прикметника в реченні – означення. Вираження присудка прикметниками. Синтаксична особливість коротких прикметників (завжди є присудками). Вміння правильно ставити наголос у коротких формах прикметника [77].

Старша школа – завершальний етап навчання. У 10-11 класах учні повторюють і закріплюють отримані у процесі навчання знання. Під час вивчення розділу «Морфологічна норма» (11 год) старшокласники повторюють відомості про прикметник як частину мови, його лексико-граматичні розряди; про ступені порівняння якісних прикметників; про стилістичні особливості простих та складених форм ступенів порівняння; про повні та короткі форми якісних прикметників, особливості утворення та

вживання коротких форм прикметників; про синонімію коротких і повних форм у функції присудка; їх семантичні та стилістичні особливості; про особливості творення, відмінювання та вживання присвійних прикметників; про перехід прикметників з одного розряду до іншого; про правопис закінчень прикметників; про відмінювання якісних та відносних прикметників; про правопис суфіксів прикметників; про морфологічний розбір прикметників [80].

Взаємопов'язане вивчення різних розділів шкільного курсу української мови (морфології, зокрема прикметника, та орфографії, лексики, синтаксису, розвитку мовлення) реалізує один із найважливіших загальнодидактичних принципів: вивчення кожного мовного явища у всьому різноманітті його зв'язків з іншими категоріями мови. Принцип взаємозв'язку є характерною особливістю методики вивчення прикметника на сучасному етапі навчання української мови.

Аналіз предметного змісту теми «Прикметник» у шкільному курсі української мови дозволяє стверджувати, що ця частина мови відіграє важливу роль у системі знань про мову:

- успішне засвоєння учнями граматичних ознак прикметника дозволяє вирішувати орфографічні труднощі, такі як: злите (прикметники, утворені від іменника, пишуться разом: залізобетонний), дефісне (відтінки якості: світло-блакитний) та роздільне написання (словосполучення, що складаються з прислівника або прикметника чи прислівника, пишуться окремо: екологічно чистий);
- знання особливостей прикметника дає можливість утворювати словосполучення та речення відповідно до норм сучасної української мови;
- доречне використання в усному та писемному мовленні прикметників сприяє досягненню ясності, точності та виразності висловлювання.

Отже, у процесі вивчення теми «Прикметник» в учнів формуються лінгвістичні та комунікативні компетентності.

Наступним етапом нашого дослідження був **аналіз шкільних**

підручників для учнів 6-х класів.

У процесі дослідження було поставлено такі завдання: 1) здійснити аналіз теоретичного матеріалу з теми «Прикметник»; 2) проаналізувати систему вправ, спрямовану на формування морфологічної компетентності в шестикласників; 3) з'ясувати, чи сприяє пропонований у шкільних підручниках дидактичний матеріал формуванню морфологічних умінь і навичок в школярів.

Сучасні підручники з української мови (О.Глазова, О. Заболотний, В. Заболотний, С. Єрмоленко, В. Сичова, М. Жук) спрямовані на реалізацію концептуальних положень Державного стандарту. Ураховуючи традиції у створенні навчальної літератури, розробники підручників водночас урахували тенденції, що затверджуються сьогодні, в оновленні методичного апарату підручника, змісту предмета для досягнення нових цілей навчання.

У підручнику «Українська мова» для 6-го класу О. Глазової [11] всього на вивчення прикметника виділено 11 параграфів (§ 26 – § 36). Перший параграф присвячено загальним відомостям про прикметник. У другому – розкрито питання поділу прикметників на розряди (якісні відносні й присвійні) та особливостей їх творення та правопису. Третій параграф ознайомлює шестикласників із ступенями порівняння якісних прикметників. У четвертому параграфі подано відомості про повні та короткі форми прикметників. З п'ятого та шостого – діти дізнаються про відмінювання та творення прикметників. Наступні три параграфи спрямовані на формування в учнів правописних умінь («Написання не з прикметниками», «Написання -нн- і -н- у прикметниках», «Написання складних прикметників через дефіс або разом»). Про явище переходу прикметників в іменники школярі дізнаються з десятого параграфа. Останній (одинадцятий) параграф присвячено написанню прізвищ прикметникового типу.

У підручнику О. Заболотного, В. Заболотного «Українська мова» для 6-го класу [25] на вивчення теми «Прикметник» відведено теж одинадцять параграфів (§ 40 – § 50). Проте, на відміну від попереднього навчального

видання, є деякі відмінності у змістовому наповненні. Зокрема, є параграф, у якому подано відомості про правопис прикметникових суфіксів і завершується тема узагальненням відомостей з теми «Прикметник».

Підручник «Українська мова» (автори С. Єрмоленко, В. Сичова, М.Жук) [24] містить 10 параграфів (§ 44 – § 53) з вивчення теми «Прикметник», у якому представлені теми, що й у попередніх навчальних виданнях. Особливістю аналізованого підручника є те, що в ньому автори пропонують вивчення теми «Написання НЕ з прикметниками», а після цього вміщено завдання для самоперевірки знань.

З'ясуємо, чи передбачено в аналізованих підручниках *підготовчий етап* до вивчення теми «Прикметник». У підручнику «Українська мова» для 6-го класу О.Глазової є етап, що готує дітей до сприймання нової теми. У вправі 321 наведено фрагмент тексту. На початку подано завдання: «Прочитайте. Назвіть прикметники. Як ви визначили цю частину мови?». Після прочитання тексту автор пропонує виконати додаткові завдання, зокрема знайти прикметники та пояснити, що вони означають, а також побудувати зв'язне висловлювання, використовуючи якомога більше прикметників.

У підручнику «Українська мова» О.Заболотного, В.Заболотного ознайомлення з прикметником побудовано на матеріалі текстів різних стилів. Подано вправу 330, у якій треба визначити стиль мовлення запропонованих текстів, знайти прикметники й поміркувати, у якому з текстів їх використано для образного змалювання, а в якому – для точного опису. Запропоновано самостійно зробити висновок про роль прикметників у різних стилях. Отже, автори підручника реалізують функціонально-стилістичний підхід до вивчення прикметника.

У підручнику з української мови (автори С. Єрмоленко Я., В.Сичова, М.Жук) перед вивченням теми вміщено завдання «Пригадаймо» й запропоновано вписати з поезії прикметники та скласти з ними речення (вправа 355, с.147).

Проаналізуємо, які **визначення поняття** «Прикметник» у шкільних підручниках. О. Глазова пропонує таке: *«Прикметник – це самостійна частина мови, що виражає ознаку предмета або його належність комусь та відповідає на питання який ? яка ? яке ? які? чий? чия? чий ? чий?»* [11, с.143]. Автор підручника також характеризує морфологічні й синтаксичні ознаки прикметника та вказує на його початкову форму.

О.Заболотний, В.Заболотний: *Прикметник — це частина мови, що виражає ознаку предмета й відповідає на питання який? чий?* На нашу думку, таке визначення є не досить повним, оскільки прикметник виражає не лише ознаку предмета, а й відношення до предмета чи приналежність особі. Також вказується на синтаксичну роль прикметників, на прикладах проілюстровано, що вони можуть бути означенням чи присудком.

Єрмоленко С. Єрмоленко, В. Сичова, М. Жук.: *Прикметник – це самостійна частина мови, що називає ознаку (прикмету) предмета.* Можемо констатувати, що в підручнику подано подібне до попереднього визначення. Також не зазначено, на які питання відповідає прикметник.

У підручнику О. Глазової **класифікація прикметників** здійснена за такими лексико-граматичними розрядами: якісні, відносні, присвійні. Перед теоретичним матеріалом автор пропонує виконати вправу 325, у якій необхідно із прислів'їв виписати прикметники й поставити до кожного питання. Після виконання вправи шестикласники повинні з'ясувати, які з них означають належність людині чи тварині; ознаку предмета щодо часу або матеріалу; ознаку предмета, що виражається більшою чи меншою мірою. Варто відзначити, що в підручнику детально проаналізовано всі види прикметників, продемонстровано значною кількістю прикладів, а також запропоновано тренувальні вправи з метою розрізнення лексико-граматичних розрядів.

У підручнику «Українська мова» О.Заболотного, В.Заболотного також подано таку ж класифікацію прикметників. На конкретних прикладах доведено, що прикметники мають здатність переходити з

одного розряду до іншого, наприклад: *залізний стовп (відносний) – залізний характер (якісний)*.

Автори С. Єрмоленко, В. Сичова, М. Жук презентують поділ прикметників на якісні, відносні та присвійні. Позитивним є те, що під час розгляду кожної групи детально охарактеризовано їх різновиди й подано у вигляді схеми, що сприятиме кращому запам'ятовуванню учнями матеріалу.

Проаналізуємо, у якій **послідовності представлено матеріал** з теми «Прикметник». У підручнику О. Глазової тема починається з підготовчого етапу на матеріалі тексту підручника. У першому параграфі подається загальна характеристика прикметника як частини мови, розглядається їх лексико-морфологічні й синтаксичні ознаки. Наступний параграф повністю присвячений поділу прикметників на розряди, а також з'ясовуються їх творення й правопис. Потім учні вивчають ступені порівняння якісних прикметників, ознайомлюються з повними й короткими формами прикметників; вчать розрізняти прикметники твердої і м'якої груп та відмінювати їх. Наступний етап – це презентація матеріалу щодо написання НЕ з прикметниками, -НН- і -Н- у прикметниках, правопис складних прикметників. Завершується тема написанням прізвищ прикметникової форми. У кінці теми вміщено завдання і запитання для самоперевірки.

У підручнику О. Заболотного, В. Заболотного вивчення теми розпочинається з узагальнення відомостей про прикметник, які учні набули в початковій школі. Потім подано загальні відомості про прикметники, їхні морфологічні ознаки та синтаксичну роль у мовленні. Також представлено інформацію про розряди прикметників та особливості їх уживання. Наступний етап – це ознайомлення шестикласників з вищим і найвищим ступенями порівняння прикметників, творенням їхніх форм. Вивчаючи наступний параграф, учні дізнаються про особливості використання в мовленні коротких і повних нестягнених форм прикметників. Після цієї теми школярі вчать відмінювати прикметники твердої та м'якої груп. Після морфологічного розбору прикметника подано відомості про прикметникові

суфікси, які зміни приголосних відбуваються під час словотворення, а також про проміжні розряди прикметників. Завершується вивчення відомостями про правопис прикметників та відмінювання прізвищ прикметникового типу.

У підручнику «Українська мова» (автори С. Єрмоленко, В. Сичова, М.Жук) спочатку діти ознайомлюються із загальним значенням, морфологічними ознаками, синтаксичною роллю прикметника як частини мови, потім вчать характеризувати їх за розрядами. У підручнику визначаються підстави для поділу прикметників на три розряди, дається визначення якісних, відносних і присвійних прикметників. Автори навчального видання ознайомлюють учнів з лексико-семантичними групами якісних і відносних прикметників, а також з присвійними прикметниками, їх значенням, творенням, відмінюванням, правописом. Крім того, учні ознайомлюються з переходом прикметників з одного розряду в інший. Підручник містить зразки морфологічного розбору прикметника. Предметом розгляду в наступних параграфах є відмінювання прикметників за належністю до твердої чи м'якої групи; способи творення прикметників за допомогою префіксів і суфіксів, а також пов'язані з цим орфограми.

У підручнику О. Глазової запропоновано такі **типи завдань у вправах**: вписати прикметники; підкреслити прикметники як частини мови; від прикметників утворити просту і складену форми вищого й найвищого ступенів порівняння; провідмінити прикметники твердої і м'якої групи; розібрати прикметники за будовою; утворити відносні прикметники за допомогою суфікса -ськ-; утворити прикметники від поданих іменників за допомогою суфіксів -ев- (-єв-) або -ов-; виділити суфікси прикметників, пояснити їх правопис тощо.

Позитивно оцінюємо значну кількість вправ, що спрямовані на виявлення стилістичних особливостей прикметників («Знайдіть у тексті прикметники-епітети. Чи допомагають вони розкрити задум висловлювання? Доберіть усно синоніми до виділених прикметників» (вправа 331)); на побудову зв'язних висловлювань у різних стилях за допомогою

прикметників («*Напишіть невеликий опис моря (5-6 речень), використовуючи дібрані прикметники*» (вправа 336); редагування речень із прикметниками («*Відредагуйте усно речення. Скористайтеся поданою нижче рубрикою «Культура мовлення»*» (вправа 338). Особливо хочемо відзначити в підручнику рубрику «Культура мовлення», у якій вміщено прикметники-пароніми, які треба розрізняти та правильно вживати в мовленні, наприклад: *воєнний – військовий; спостережливий – спостережний* тощо.

Автори підручника з української мови О. Заболотний, В. Заболотний, окрім вправ, що презентовані в попередньому навчальному виданні, пропонують завдання з культури мовлення:

«**Попрацюй у парах**» («*Складіть словниковий диктант із шести слів на правила правопису суфіксів прикметників*» (вправа 390));

«**Чому так?**» («*Поясніть, чому в суфіксах прикметників першої групи пишемо букву о, а другій – е*» (вправа 383));

«**Зверніть увагу!**» («*Залежно від наголосу пишемо крайовий і краєвий; дійовий і дієвий; вогневий і вогньовий, життєвий і життєвий*»),

«**Поспілкуйтеся**» («*Як ви розумієте народний вислів «Земля найбагатша, вода найсильніша?»*»);

«**Життєва ситуація**» («*Уявіть, що бібліотекар попросила вас виготовити спеціальні таблички з прізвищами письменників. Як ви напишете подані російські прізвища українською мовою?*») тощо.

Особливістю підручника «Українська мова» (автори С. Єрмоленко, В.Сичова, М. Жук) є те, що в ньому багато вправ побудовано на матеріалі текстів, уміщено значну кількість репродукцій картин, за якими пропонуються завдання скласти текст з прикметниками різних розрядів. Цікавою є рубрики «**Добірні зерна мови**», у якій представлено прислів'я, приказки, гуморески, на матеріалі яких побудовано вправи; «**І пензлем, і словом**» (уміщено тексти та репродукції картин, до них й запропоновано завдання з теми «Прикметник»), «**Це цікаво!**» (запропоновані цікаві факти про мову, історію країни, українську культуру і водночас на їх матеріалі

побудовано завдання з морфології тощо). Основний теоретичний матеріал представлено в рубриці «*Запам'ятаймо*» у вигляді схем і таблиць, що сприяє кращому засвоєнню теми, оскільки в шестикласників переважає візуальне сприймання інформації.

У чинних підручниках морфологічна компетентність у процесі вивчення прикметника формуються за допомогою різних вправ і завдань. Найбільше представлено **мовних вправ**, що містять такі завдання: «*Прочитайте. Поясніть написання складних прикметників разом або через дефіс*» (вправа 403, О.Глазова); «*Спишіть прикметники, знявши риску. Підкресліть орфограму*» (вправа 413, О. Заболотний); «*З поданих прикметників випишіть ті, які без префікса не- не вживаються*» (вправа 393, О. Заболотний).

Значно менше в аналізованих підручниках з української мови представлено **конструктивних вправ**, що містять завдання на доповнення, утворення можливих форм, наприклад: «*Утворіть і запишіть прикметники від поданих іменників*» (вправа 395, О.Глазова); «*Від поданих іменників утворіть прикметники. Запишіть слова парами. У прикметниках виділіть суфікси*» (вправа 379, О.Глазова); «*Утворіть від поданих сполучень складні прикметники й запишіть. Виділіть корені та сполучні голосні. Перевірте написання за словником*» (вправа 411, О. Заболотний);

В аналізованих підручниках представлені **мовленнєві вправи** на побудову зв'язних висловлювань із використанням прикметників. Автори пропонують такі завдання: «*Розкрийте значення фразеологізмів. Із двома з них складіть і запишіть речення*» (вправа 392, О.Глазова); «*Складіть і запишіть опис (5-7 речень) про навколишній світ так, щоб здивувати слухачів. Використайте прикметники із суфіксами -енн-, -анн- (-янн-) для підкреслення збільшеної ознаки*» (вправа 407, О. Заболотний) тощо.

Зауважимо, що пропоновані вправи з теми «Прикметник» переважно містять завдання, що передбачають «списати», «визначити», «підкреслити». Уважаємо, що доцільно такі вправи доповнити завданнями, які розкривають

стилістичні можливості прикметників, сприяють формуванню культури мовлення та засвоєнню морфологічних норм. У підручниках не достатньо представлено текстів різних стилів, зокрема наукового, офіційно-ділового, публіцистичного, у яких функціонують прикметники.

Отже, аналіз шкільних підручників [11; 24; 25] засвідчив, що вивчення прикметника як частини мови відображає структурно-семантичний напрям, тобто прикметник репрезентовано в трьох аспектах: структурному (форма), семантичному (значення) та функціональному (уживання), які є взаємозумовленими і взаємопов'язаними.

З метою дослідження сучасного стану формування морфологічної компетентності в учнів на уроках української мови ми провели **анкетування серед учителів** української мови та літератури (додаток А). В анкетуванні взяли участь 12 учителів-словесників ЗЗСО м. Ворожба Ворожбянської міської ради Сумської області. Вибір запитань для анкетування був зумовлений необхідністю з'ясувати, як вчителі-словесники розуміють поняття «морфологічна компетентність», які морфологічні вміння під час вивчення прикметника формують в учнів на уроках української мови; які основні форми і методи використовують у своїй практиці навчання; які труднощі виникають в школярів під час вивчення теми «Прикметник».

Як засвідчили результати відповідей на перше запитання **«Розкрийте сутність поняття «морфологічна компетентність учня»**, більшість учителів усвідомлюють значення цього поняття, що виявляється у «формуванні особистості, здатної правильно застосовувати знання з морфології в комунікативній діяльності». Також зафіксовано й такі відповіді: «морфологічна компетентність передбачає сформовані вміння розмежовувати частини мови, характеризувати їхні лексико-граматичні та стилістичні особливості», «здійснювати морфологічний розбір слова», «знати систему частин мови та уміти правильно їх уживати в мовленні», «виявляти в тексті різні частини мови та пояснювати їх роль в організації тексту», «будувати зв'язне висловлювання за допомогою різних частин мови,

пояснювати їх стилістичні особливості». Однак ми звернули увагу на те, що жоден із учителів-словесників не використав термін «лінгвістична компетентність», не зазначив, що морфологічна компетентність є складником лінгвістичної (комунікативної) компетентності особистості.

Відповідаючи на друге запитання **«Як ви оцінюєте рівень морфологічної компетентності учнів?»**, думки учителів щодо рівня сформованості морфологічної грамотності учнів 6-х класів виявилися різними. Отримані результати, на жаль, не можна вважати оптимістичними, оскільки лише 3% учителів вважають, що учні засвоїли матеріал з морфології на достатньому рівні. На думку 25% учителів, учні 6-х класів володіють морфологічними знаннями та вміннями на середньому рівні. 37% учителів вважають, що цей рівень близький до середнього, а 35% вчителів – низький.

Аналіз відповідей учителів на третє запитання анкети **«Які морфологічні помилки під час вивчення прикметника найчастіше трапляються в писемному та усному мовленні школярів?»** засвідчив, що, типовими й стабільними морфологічними помилками школярів є такі: «сплутування синтетичної та аналітичної форм прикметника: *більш розумніший, найбільш розумніший*» (на це вказали 86% учителів); «творення форм ступенів порівняння від якісних прикметників, які не утворюють їх: *мени сліпий, більш вороний*» (56% вчителів); калькування з російської мови форм ступенів порівняння прикметників: *веселіший всіх, самий розумний* (42% опитаних); «невиправдане творення ступенів порівняння з прикметниками на позначення міри чи якості предмета та зі значенням суб'єктивної оцінки якості предмета: *дуже довгуватий, занадто підстаркуватий, надто синюватий, сильно величезний* (49% учителів); «невміння розрізняти відносні та присвійні прикметники» (51% опитаних); «помилки при творенні присвійних прикметників» (21 % учителів). Отже, знання типових помилок під час вивчення теми «Прикметник» дозволить нам звернути увагу на них під час розроблення системи вправ і завдань.

Одним із завдань нашого анкетування було визначення негативних

чинників, що впливають на процес формування морфологічної компетентності школярів. Аналіз відповідей на четверте запитання анкети **«Які, на вашу думку, основні причини зниження морфологічної грамотності школярів?»** засвідчив, що основні чинники зниження морфологічної грамотності сучасних школярів учителя охарактеризували так: 86% опитаних підкреслили, що програмою для засвоєння теми «Прикметник» відводиться недостатньо годин; 72% опитаних вважають, що причиною низького рівня грамотності школярів є зниження значущості писемної комунікації в суспільстві. 33 % учасників анкетування вказали, що причиною низької грамотності школярів є те, що вони дуже мало відводять час на читання; 28% учителів відзначили, що причиною низького рівня морфологічної компетентності школярів є відсутність мотивації в дітей. Цікаво відзначити, що тільки 3% учителів вважають, що відчувають нестачу дидактичного матеріалу щодо розвитку морфологічної компетентності учнів. Крім того, серед інших причин, сформульованих учителями, були висловлені ще такі: «низький рівень загального розвитку шестикласників» (3%), «індивідуальні особливості дитини» (1%), «складність самої теми «Прикметник»» (3%), «відсутність у підручниках інтерактивних вправ і завдань» (1%). Вихід із ситуації, що склалася, учителі вбачають у збільшенні кількості годин на вивчення теми «Прикметник» (75% вчителів). Уважаємо, що лише збільшення кількості навчальних годин не буде ефективним засобом підвищення морфологічної компетентності школярів. Означену проблему необхідно вирішувати комплексно. Гарних результатів щодо усунення помилок можна досягти шляхом систематичного та цілеспрямованого навчання та вироблення навичок, а також шляхом створення відповідних педагогічних умов для використання основних способів, прийомів та методів, спрямованих на ефективне здійснення їхньої корекції.

На п'яте запитання **«Які форми і методи Ви використовуєте під час формування морфологічної компетентності в школярів?»** учителі назвали

найпоширеніший – метод вправ, також ефективним вважають метод бесіди; метод усного викладу матеріалу; робота з підручником; метод спостереження й морфологічного аналізу слів; робота з таблицями та схемами. Майже всі вчителі зазначили, що підручники здебільшого сприяють формуванню морфологічної компетентності школярів у процесі вивчення теми «Прикметник», також є основою для організації роботи на уроках.

На шосте запитання **«Чи достатньо представлено в чинних підручниках вправ і завдань з теми «Прикметник» із метою формування морфологічної компетентності в школярів?»** вчителі зазначили, що чинні підручники з української мови містять достатньо вправ і завдань, що спрямовані на формування морфологічної вправності учнів.

Відповідаючи на останнє запитання анкети, учителі словесності висунули свої зауваження та пропозиції щодо формування морфологічної компетентності в учнів: «з метою формування морфологічних знань і вмінь треба запроваджувати спецкурси», «морфологічну компетентність формувати на уроках розвитку зв'язного мовлення», «під час вивчення прикметника використовувати цікаві пошукові завдання, інтерактивні технології».

Отже, на основі здійсненого анкетування ми дійшли висновку, що вчителі усвідомлюють важливість проблеми формування морфологічної компетентності в учнів на уроках української мови. Більшість учителів (73%), які взяли участь в анкетуванні, вважають, що рівень морфологічної грамотності учнів 6-х класів не можна вважати задовільним, оцінюють як «близький до середнього» або «низький».

Отже, аналіз чинних програм та підручників з української мови, стану проблеми дослідження в практиці закладів загальної середньої освіти засвідчив, що проблема формування морфологічної компетентності у процесі вивчення прикметника є актуальною, а тому потребує подальшого розроблення й упровадження в мовну освіту здобувачів освіти.

2.2. Рівні сформованості морфологічної компетентності з теми «Прикметник» в учнів 6-х класів (на матеріалі констатувального експерименту)

З метою виявлення рівня сформованості морфологічної компетентності в учнів 6-х класів було проведено констатувальний експеримент.

У нашому дослідженні морфологічну компетентність трактуємо як складне інтегративне утворення, що базується на певних морфологічних знаннях, навичках, вміннях та готовності доцільно та ефективно використовувати їх для вирішення комунікативних завдань

У процесі розроблення критеріїв і рівнів сформованості морфологічної компетентності в учнів було враховано її структуру, що охоплює такі компоненти:

- мотиваційний;
- когнітивний;
- операційно-діяльнісний;
- регулятивно-рефлексивний.

У магістерській роботі виокремлено основні компоненти морфологічної компетентності й розроблено критерії до її оцінювання, що відображені в таблиці 2.2.1

Таблиця 2.2.1

Складники вимірювання морфологічної компетентності учнів 6-х класів

Рівні	Критерії	Методи дослідження
Мотиваційний (потреба до оволодіння морфологічним аспектом української мови; усвідомлення значення морфологічної компетентності в	• формування інтересу до морфології; • готовність до здійснення комунікативної діяльності за допомогою граматичних засобів; • потреба в самореалізації та саморозвитку;	Опитування Аналіз усних висловлювань, мовленнєвих ситуацій

майбутньому особистісному житті й професійному становленні)	• прагнення до вдосконалення знань і вмінь із морфології.	
Когнітивний (мовні, мовленнєві, комунікативні знання, які є базовими для формування морфологічної компетентності)	• система знань, що охоплює базові поняття та категорії морфології як розділу граматики; • знання морфологічних засобів української мови; • знання морфологічних норм з метою успішної комунікації.	Опитування
Діяльнісний (морфологічні вміння і навички, що забезпечують ефективність комунікативної діяльності)	• уміння використовувати знання з морфології в мовленнєвій діяльності; • система умінь і навичок із морфології; • уміння розв'язувати комунікативні завдання в різноманітних ситуаціях за допомогою морфологічних засобів мови.	Виконання завдань Побудова діалогів Мовленнєві ситуації
Регулятивно-рефлексивний оцінювання своєї навчально-пізнавальної та комунікативної діяльності та його особистісних якостей у цьому процесі	• уміння оцінити роль морфологічної компетентності в комунікативній діяльності	Рефлексивний етап Опитування

На базі Ворожбянської гімназії № 4 Ворожбянської міської ради Сумської області було проведено констатувальний експеримент у 6-му класі. Кількість здобувачів освіти – 15.

Відповідно до основних вимог чинної програми, мети і завдань вивчення прикметника в школі, було розроблені критерії оцінювання умінь і навичок в учнів 6-х класів, що представлені в таблиці 2.2.2.

Таблиця 2.2.2

Рівні сформованості морфологічної компетентності в учнів у процесі вивчення теми «Прикметник» у 6-му класі

№ п/п	Рівень (характер відповіді)	Характеристика лінгвістичних знань і комунікативно – мовленнєвих умінь учнів	Бали
1	Високий. Знання учня є системними, їх застосування творчим, діяльність має дослідницький характер	Учень розрізняє прикметники серед інших частин мови; може з'ясувати їх категоріальне значення, найважливіші морфологічні ознаки та синтаксичні властивості; вміє визначати основні лексико-граматичні розряди прикметників за їх ознаками та утворювати форми вищого і найвищого ступенів порівняння від якісних прикметників. Учень вміє правильно (відповідно до норм української мови) і стилістично доцільно вживати прикметники, створюючи текст певного стилю і типу мовлення. Може з'ясувати особливості функціонування прикметників у текстах різних стилів. Без труднощів може відрізнити прикметники – епітети від власне прикметників. Вміє знаходити у тексті та підбирати необхідні художні означення. Складає усні і письмові висловлювання, використовуючи прикметники у їх прямому та переносному значенні, відповідно до ситуації спілкування і комунікативного завдання, стилю та типу мовлення.	10-12

2	Достатній. Учень знає самостійно застосовує знання, володіє розумовими операціями, уміє робити висновки, самостійно здійснює основні види навчальної діяльності	Учень розрізняє прикметники серед інших частин мови; може з'ясувати їх категоріальне значення, найважливіші морфологічні ознаки та синтаксичні властивості; вміє визначати основні розряди прикметників, проте допускає незначні помилки щодо їх розрізнення. Уміє правильно відмінювати прикметники твердої та м'якої групи, робити морфологічний розбір цієї частини мови. Здійснює заміну нейтральних прикметників стилістично забарвленими. Не завжди враховує асемантичне значення прикметників, вживаючи його у невластивому для нього значенні. Під час складання висловлювання не завжди стилістично виправдано використовує виражальні засоби мови.	7-9
3	Середній. Учень відтворює основний навчальний матеріал, здатний розв'язувати завдання за зразком	Учень за допомогою уточнень учителя визначає рід, число, відмінок, лексико-граматичні розряди прикметника. Складає речення з прикметниками, уживає їх у власному мовленні, проте припускається помилок щодо правопису прикметників. Робить помилки під час утворювання форми вищого і найвищого ступенів порівняння прикметників та в процесі виконання морфологічного розбору цієї частини мови. Учень не вміє належно аналізувати, оцінювати і зіставляти відтінки значень прикметників. Висловлювання відзначається недотриманням	4-6

		стилю і типу мовлення та одноманітністю образних засобів.	
4	Початковий. Відповідь учня елементарна, фрагментарна, характеризує початкові уявлення про предмет вивчення	Учень розрізняє самостійні та службові частини мови, визначає в реченнях і текстах прикметники, правильно вживає їх в усному мовленні. Робить помилки щодо визначення роду, числа, відмінка. Не може самостійно виконати морфологічний розбір прикметника як частини мови. Учень не виявляє різниці між прикметником і художнім означенням. Під час побудови тексту виникають труднощі у висловлюванні думок за допомогою прикметників.	1-3

Відповідно до рівнів сформованості морфологічної компетентності в учнів у процесі вивчення теми «Прикметник» у 6-му класі було розроблено завдання (додаток Б), за допомогою яких перевірялися вміння характеризувати лексичні, морфологічні та стилістичні ознаки прикметників, визначати розряди прикметників, утворювати ступені порівняння від якісних прикметників, визначати тверду і м'яку групи прикметників та правильно їх писати.

Перше завдання ставило на меті перевірити знання шестикласників щодо лексичних, морфологічних і синтаксичних ознак прикметників. Відповідаючи на запитання «**Які лексико-морфологічні та синтаксичні ознаки відрізняють прикметник від інших частин мови**», 99,7 % учнів правильно назвали загальне категоріальне значення прикметника (*ознака предмета*) та граматичні питання (*який? чий?*) загального категоріального значення, що формалізується. Такий підхід призводить до того, що до прикметників школярі відносять усі слова, що відповідають на ці запитання, це і діеприкметники (*позеленілий, побілений*) і числівники (*другий*). Рідше

учні розмежовують частини мови, враховуючи їхнє категоріальне значення (30%), причому саме розуміння «ознака предмета» не є повним.

Окрім того, учні практично не використовують під час диференціювання частин мови морфологічні та синтаксичні ознаки. Тільки 17,5% опитаних серед суттєвих ознак прикметника, що відрізняють його від інших частин мови, назвали розряд; 13% – вказали на наявність ступенів порівняння; 13% – назвали рід; 9% – відзначили наявність повних і коротких форм прикметників. Хоча, як засвідчує аналіз учнівських відповідей, майже 69% усіх опитаних зазначили, що для прикметників характерні категорії числа, роду, відмінка; тільки 3,6% учнів вказали, що у прикметників ці категорії не мають тієї самостійності, яка є в іменників, тобто прикметник узгоджується з іменниками в числі, роді, відмінку. 17,3% учнів як ознаку, що відрізняє прикметник від інших частин мови, відзначили те, що прикметник у реченні найчастіше виконує функцію означення, і 1,4% – що прикметник є частиною складеного іменного присудка. Тільки 3,5% опитаних вказали на залежну роль прикметника у словосполученні. Невеликий відсоток учнів як індикатор частин мови вказали не лише морфологічні та синтаксичні ознаки, а й формальні показники: 18% – як суттєвої ознаки назвали закінчення; 1,4% – суфікси –н (ий), –ен (ий) тощо.

За допомогою другого завдання «Серед поданих слів визначте прикметники та запишіть їх» перевірялися вміння шестикласників розрізняти серед різних частин мови прикметники. Було дітям запропоновано такі слова *дорожчати, дорогий, повний, народжений, заповнити, заповнений, позначити, значення, значний, перший, написаний, мудрість, мудресенький, намудрують, з'єднання, третій, з'єднувальний*, серед яких треба було виділити прикметники.

Розуміння лексичного значення слова є результатом діяльності свідомості, процесів порівняння, аналізу, відбору предметів чи його ознак. Тому рівень сприйнятливості учнів до семантики слів певної частини мови також може свідчити про рівень лінгвістичного розвитку учнів. Результати

аналізу виконання другого завдання засвідчили, що школярі інтуїтивно вловлюють відмінності в значенні семантично близьких слів (49%), але не вміють визначати (тлумачити) лексичне значення слів, навіть якщо розуміють їх зміст (69%), класифікувати їх за лексико-семантичними групами. 25% шестикласників змогли виділити прикметники, що позначають ознаку, що стосується дії (*написаний, заповнений, з'єднувальний*).

Під час виконання третього завдання перевірялися вміння учнів визначати розряди прикметників, а також розрізняти їх проміжні види. Дітям було запропоновано **розподілити прикметники за розрядами**: *романтична зустріч, каштановий цвіт, товстий олівець, дідусів кожух, осінній день, ірпінський пейзаж, магнітний виріб, Івасів портфель, вовчий апетит, дотепний жарт, активний школяр, гарне дитя, еволюційний етап, екзотичний овоч, дерев'яний стілець, ініціативний працівник, батькова порада, сусідський хлопчик, яготинський йогурт, ахіллесів меч, ясний день, лисячий характер*.

Завдання на високому рівні виконали лише 23%. У 48% школярів воно викликало труднощі. Серед опитаних виявилися такі діти (37%), які сплутують відносні та присвійні прикметники, наприклад: *сусідський хлопчик* віднесли до присвійних, а *батькова порада* – до відносних. 35% опитаних словосполучення *лисячий характер* віднесли до присвійних. Такі результати свідчать про необхідність приділяти більше уваги розрізненню лексико-граматичних розрядів прикметників та їх проміжних типів.

За допомогою четвертого завдання перевірялися вміння учнів утворювати ступені порівняння. Було запропоновано таке завдання «**Серед поданих прикметників виписіть якісні та утворіть від них вищий та найвищий ступінь порівняння**». Було обрано такі прикметники для аналізу: *кволий, сильний, тихий, детальний, синонімічний, дотепний, щирий, вороний, скляний, розмовний, тепленький, камінний, щирий*.

Правильно виконали завдання 37,2% учнів, утворивши вищий і найвищий ступінь порівняння. 53,6% школярів не врахували того, що від

таких якісних прикметників, як *кволий, вороний*, не утворюються ступені порівняння. Виявилися також учні, які не вміють розрізняти якісні й відносні прикметники, а тому намагалися утворити ступені порівняння від слів *скляний, камінний*. Було зафіксовано відповіді, у яких утворено ступінь порівняння від прикметника *тепленький*, хоча, як відомо, прикметники з суфіксом *-еньк* не можуть мати форму вияву ознаки. Водночас було виявлено ще такі помилки в утворенні: 1) вищого та найвищого ступенів порівняння шляхом з'єднання аналітичної та синтетичної форм: *більш сильніший, найбільш сильніший*; 2) плеонастичних поєднань типу *дещо детальніше* (форма *детальніше* має значення «декілька, трохи»); 3) форм порівняльного ступеня від відносних прикметників: *синонімічніший ряд, більш розмовний варіант*.

Під час виконання п'ятого завдання треба було **розподілити прикметники на дві групи – тверду та м'яку**: *Марійн, присутній, голі, батьків, художній, смішні, телячий, працюючий, майстерний, колишній, рідні, ближній, величний, подорожній, Андріїв, сизий, середній, сторонній, жив, рад, молодий, літній, певен, мужній, незабутній, сухий, смішний, босий*. Завдання виконали 57% учнів. 14% – не розрізняють прикметники твердої і м'якої групи; 35% учнів не можуть правильно визначити суфікси в прикметниках. Саме тому школярі, які допустили ці помилки, не вміють належно аналізувати, оцінювати і зіставляти відтінки значень прикметників.

Уміння правильно писати прикметники перевірялося за допомогою шостого завдання: **«Запишіть прикметники, поясніть їх правопис:**

1) *невпізна...ий, безви...ий, силь...ий, тума...ий, страше...ий, мід...ий, змії...ий, дерев'я...ий, здорове...ий, чаву...ий, гороби...ий, сріб...ий, нездійсне...ий, брат...ій, безсо...ий, безупи...ий, умис...ий, скля...ий*.

2) *все/український, електронно/обчислювальний, коричнево/сірий, семи/річний, фруктово/ягідний, фізико/математичний, право/захисний, історико/культурний, тепло/провідний, біло/лиций, клавішно/струнний, дво/поверховий, бюджетно/фінансовий, судно/будівний, плато/спроможний*.

Шосте завдання на високому рівні виконали 30% учнів. 46% школярів допускають помилки у правописі прикметників з вивченими орфограмами. Отже, орфографічні навички учнів ще не достатньо сформовані; 24% учнів не можуть пояснити правопис складних прикметників, а також правопис –Н, -НН у прикметниках.

Важливим елементом діагностики є виявлення вміння учнів використовувати досліджувану частину мови (прикметник) з метою створення художнього образу в творчих роботах. Робота над твором передбачає розвиток розумових здібностей учнів, вчить їх розмірковувати, доводити, аналізувати і синтезувати побачене, почуте чи прочитане, тобто сприяє розвитку процесу мислення. З огляду на це було запропоновано шестикласникам **написати твір-опис свого друга (подруги)**.

Результати аналізу творів-описів показали, що учні у своєму мовленні користуються обмеженою кількістю лексичних груп прикметників і незначною кількістю слів-синонімів із синонімічних рядів. Найчастіше вони використовують прикметники, що позначають колір, якість характеру, рідше форму, властивості і дуже рідко прикметники, що передають ставлення мовця до предмета опису, оцінку його якостей, тоді як робота над оцінювальними та виражальними засобами та вживання їх у мовленні сприяє розвитку особистості школяра, його творчого мислення.

Обмежена кількість прикметників у мовленні учнів залишається і після вивчення цієї частини мови й пояснюється невмінням користуватися багатозначністю та синонімами, а також неусвідомленим ставленням учнів до вибору найбільш доречного прикметника для конкретного висловлювання. Тому на кожному етапі навчання прикметника вчитель повинен пропонувати завдання, які сприятимуть підвищенню комунікативної компетенції учнів. З цією метою морфологічні особливості та правописні норми прикметника необхідно вивчати з урахуванням функціонально-стилістичних ознак цієї частини мови.

Отже, середній відсоток за виконання завдань складає 53%. Рівень сформованості морфологічної компетентності у процесі вивчення прикметника учнями 6-х класів є середнім. Результати дослідження свідчать про низький рівень осмислення учнями морфологічної теорії, сприйнятливості до семантики граматичних явищ та недостатній рівень сформованих логіко-граматичних операцій.

Отже, діагностування вмінь та навичок учнів дозволило визначити труднощі під час виконання завдань та окреслити шляхи формування морфологічної компетентності в школярів.

2.3. Методичні рекомендації щодо формування морфологічної компетентності у процесі вивчення прикметниками учнями 6-го класу

У процесі вивчення прикметника необхідно враховувати загальнометодичні принципи навчання морфології: системний, структурно-семантичний, лексико-граматичний, парадигматичний, морфолого-синтаксичний. Зокрема, з метою подолання помилок під час морфологічної характеристики слова доцільно застосовувати системний принцип, який досліджує специфічні особливості граматичних категорій: усі морфологічні ознаки прикметника мають у мові формальне вираження (внутрішньослівне) або синтагматичне (позамовне), що виражається закінченнями самого слова або тих лексем, що узгоджуються з ним.

Структурно-семантичний принцип забезпечує зв'язок форми прикметника з його значенням.

Лексико-граматичний принцип до вивчення прикметника як частини мови реалізується в тому, що він розглядається як лексико-граматичний клас слів, тобто з урахуванням його узагальненого значення, морфологічних ознак і синтаксичної функції.

Парадигматичний принцип передбачає зіставлення непрямих форм прикметника та його початкової форми.

Вивчення прикметника на синтаксичній основі (морфолого-синтаксичний) передбачає, що ця частина мови вивчається не ізольовано, а в словосполученнях та реченнях; кожен прикметник як частина мови є членом речення, виконуючи певну синтаксичну функцію. За такої умови вивчення морфології, зокрема прикметника, готує учнів до засвоєння систематичного курсу синтаксису, зумовлює вивчення правил правопису і створює можливість використання уроків граматики з метою розвитку мовлення учнів, збагачення їх словника і засвоєння низки правил слововживання.

Методика вивчення прикметників обумовлена їх лінгвістичними особливостями. Прикметники позначають ознаку предмета. Сутність смислового значення прикметників вимагає розглядати їх у зв'язку із іменниками. Граматичні ознаки прикметників (рід, число, відмінок) також залежать від іменника. Тому для розуміння прикметників важливо вже на початковому етапі вивчення звернути увагу дітей на встановлення залежності прикметника від іменника.

Для того, щоб усвідомити поняття прикметника як частину мови, необхідно сформулювати дефініцію, яка б охоплювала його найхарактерніші ознаки. До визначення прикметника необхідно підійти таким чином, щоб була зрозуміла його логічна структура. Учні повинні мати цілісне уявлення про найважливіші ознаки прикметника як частини мови. Доцільно використати схеми та узагальнювальні таблиці (див. рис. 2.3.1), щоб показати спочатку ширше і загальніше поняття, яке входить до визначення, а потім окремі, але важливі ознаки, які обмежують обсяг поняття, уточнюючи його; зміст і форма не обов'язково повинні повністю збігатися. Наприклад, значення ознаки мають слова *зелень*, *юність*, значення дії *читання*, *прохання*, значення числа *одиниця*, *сотня*. Але всі вони належать до іменників.

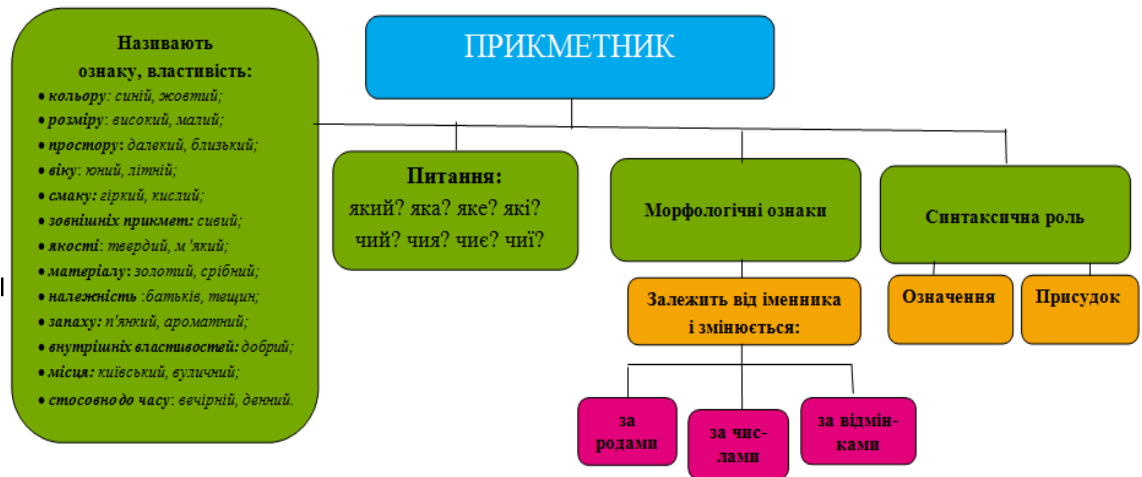

Рис. 2.3.1. Узагальнювальна таблиця з теми «Прикметник»

Грамаіичні, лексичні та морфологічні ознаки прикметника як самостійної частини мови виявляються насамперед практичним шляхом – під час виконання **системи вправ**. Проблемі добору та класифікації вправ і відповідних методичних прийомів, спрямованих на формування лінгвістичної та комунікативної компетентності, присвятили свої праці з методики викладання української мови О.Горошкіна, Н.Голуб, М.Пентиліук, Т.Симоненко, Є.Голобородько, С.Караман та інші. Проте єдиної типології в лінгводидактиці немає, оскільки один і той же вид роботи може бути і мовним, і мовленнєвим, і навіть комунікативним.

Найточнішу класифікацію розробив В. Оніщук, який пропонує розрізняти підготовчі, вступні, тренувальні та завершальні вправи. Мета підготовчих вправ – заповнити прогалини в базових знаннях, необхідних для кращого розуміння нового матеріалу. Вступні вправи проводяться після ознайомлення учнів із новим матеріалом і допомагають їм зрозуміти поняття та правила. Мета тренувальних вправ – закріпити (сформувати) мовленнєві навички в школярів. Залежно від характеру мети, вправи можуть бути побудовані на основі моделей, створювати або моделювати мовні одиниці або замінювати одну форму чи структуру іншою. Нарешті, ці вправи містять проблемні та творчі завдання різного типу. Працюючи над проблемними

завданнями, учні опиняються в нестандартних ситуаціях, що сприяє підвищенню ефективності навчання. Творчі завдання мають справу з творчою уявою і призначені для виконання різними індивідуальними способами.

В. Мельничайко класифікує вправи на *слухово-мовленнєві* (учні на слух сприймають завдання й виконують його усно), *зорово-мовленнєві* (операції на матеріалі сприйнятого зором тексту), *слухово-моторні* (диктанти), *зорово-моторні* (письмові роботи на матеріалі тексту) [46].

М. Пентилюк виділяє такі вправи: 1) за формою мовлення (усні і письмові); 2) за змістом програмового матеріалу (фонетико-стилістичні, лексико-стилістичні, граматико-стилістичні та власне-стилістичні); 3) за місцем їх застосування (супровідні, спеціальні, формуючі або тренувальні); 4) за методикою проведення (вправи на спостереження, стилістичний аналіз, стилістичне експериментування, конструювання й редагування); 5) за місцем виконання (класні та домашні); 6) за ступенем самостійності (колективні та індивідуальні) [58].

У нашому дослідженні враховано психологічні, лінгвістичні, лінгводидактичні засади для побудови спеціальної системи вправ з морфології. З огляду на це ми використовуємо в магістерській роботі **мовні, передмовленнєві** (на перебудову, поширення, трансформацію тощо) та **мовленнєві (комунікативні) вправи**.

Необхідно, щоб учні усвідомили, що прикметники, функціонуючи в реченні або словосполученні з іменниками як стрижневі слова і будучи залежними від них у смисловому відношенні, пов'язані з іменниками й граматично. Наприклад:

Прочитайте текст. Знайдіть у тексті та підкресліть прикметники, визначте число і рід прикметників.

Синє небо та свіжий подих вітерця так і вабили мене на прогулянку. Я вирушив у сусідній гай. Ранкова роса ще вкривала траву, і в повітрі відчувалася рання вогкість. Молоді листочки дерев були ніби покриті лаком.

Яскраві весняні квіти бадьоро здіймали свої красиві голівки. На траві виблискували великі краплі роси.

Варто акцентувати на певній спільності значення таких споріднених слів, як *зелень, зеленіти, зелений, зелено* (наявність зеленого кольору), але їх відносимо до різних частин мови на тій підставі, що те саме явище осмислюється по-різному – як поняття, що існує саме по собі, або як дія, або як ознака предмета чи дії. Виявляється це разом із граматичними ознаками кожного зі слів. Пропонуємо виконати таку вправу:

Уважно прочитайте споріднені слова. Випишіть прикметники.

Синій, синь, посинілий; лякати, переляк, переляканий; боязкий, боязкість, боятися; сміливий, сміливість, осмілитися; боягуз, боягузливий, боятися.

З метою ознайомлення учнів з роллю прикметників можна запропонувати шестикласникам прослухати казку та виконати завдання.

КАЗКА: Одного разу прикметники вирушили в подорож чудовою країною Морфологія. Було літо. Навколо все цвіло і співало. Надвечір друзі підійшли до замку. Увійшовши в замок, вони побачили, що біля каміна сиділи Іменник і Дієслово. Тут все говорило про суворі смаки господарів. Веселі прикметники ніяково відчували себе в цьому залі. Вони розповіли про своє прекрасне Королівство. І тоді Іменник запропонував прикметникам оселитися разом. Вони пішли в сад. Що вони там побачили? У саду цвіли троянди, покриті краплями роси. Дорога бігла серед рослин. Але чогось тут не вистачає. Чого? Прикметники відразу взялися до роботи. Допоможемо їм зробити сад красивим та яскравим. Додамо до тексту прикметники.

- Прочитайте, яким же став наш сад. Вам сподобався?

- Для чого потрібні прикметники? Яка їх роль?

Доцільно також провести стилістичний експеримент, коли замінюються використані автором лексичні, морфологічні чи синтаксичні одиниці синонімічними. У кінці можна звірити текст з оригіналом і вмотивувати

авторський вибір. Наприклад, у 6 класі пропонуємо організувати стилістичний експеримент на основі уривку з оповідання М.Коцюбинського:

На місці пропусків вставте доречні, на ваш погляд, мовні засоби. Порівняйте свою роботу з оригіналом. Чи збіглися дібрані вами засоби? Поміркуйте, чому письменник використовує саме ці мовні засоби. Поповніть свої словнички оригінальними образними висловами.

Займався (який?) ... січневий ранок. (Який?) ... промінь сонця (що зробив?) ... зі сходу на захід, і вершки (яких?) ... хмар зайнялися (яким?) ... полум'ям. Сонце, мов (яка?) ... (що?) з – за (що?) ... від вогню. Виплило. Деревя одягнені в (яку?) ... (що?) ... з (якого?) ... інею, (що зробили?) ... (яким?) світлом. А на сході, між (яким?) ... небом та (яким?) ... снігом, (що зробила?) ... (яка?) ... імла, мов (який?) ... (що?) ... серпанок. Ранок (що робив?) морозом.

Під час вивчення лексико-граматичних розрядів прикметників учні повинні навчитися розмежовувати якісні, відносні та присвійні прикметники з урахуванням семантики, формальних ознак і морфемної структури слів кожного розряду, словотвірних зв'язків прикметників та іменників. У зв'язку з цим роботу пропонуємо розпочинати, використовуючи інтерактивну технологію «Займи позицію». Наприклад, кожен учень дістає аркуш паперу з написаним на ньому прикметником. На дошці – у різних місцях – розміщені з написами: «якісні», «відносні», «присвійні». Кожен учень повинен підійти до відповідного аркуша, назвати свої прикметники й обґрунтувати вибір. Застосовуючи ці технології на заняттях, можна отримати певний результат: учні не тільки засвоюють нову для себе інформацію, але й вчать застосовувати, аналізувати, синтезувати, оцінювати. Іншими словами, така робота сприяє високому рівню активності школярів.

Пропонуємо виконати мовні вправи, що передбачають класифікацію лексичних одиниць та виконання завдань за зразком, наприклад:

1. Прочитайте. Визначте значення прикметників. Заповніть таблицю:

Прикметник позначає:					
а) якісна ознака:					
вага	розмір	форма	колір	якості характеру	якості, що сприймаються органами почуттів
б) відношення до:					
матеріалу	місця	часу	простору	кількості	осіб
в) приналежність:					
особі		групі осіб		тварині	

Голосний крик, лисячий хвіст, гіркі ліки, бабусин халат, ведмежа шкура, горді люди, сталеві двері, мамина хустка, батьків подарунок, студентський гуртожиток, п'ятикілограмовий кавун, кремовий торт, золоті сережки, важка валіза, великий будинок, круглий стіл, міський транспорт, сільський будинок, холодна ніч, рибальське селище, кремове плаття, вчорашній дзвінок, порцелянова тарілка, триповерхова будівля, урядова нарада.

Складіть та запишіть словосполучення за зразком. Визначте число та рід прикметників. Зразок: *блакитний – блакить; блакитне небо – блакить неба. Блакитний – прикметник, однина, середній рід.*

Старий – старість, білий – білизна, молодий – молодість, свіжий – свіжість, новий – новина, відомий – відомість, дурний – дурість, мудрий – мудрість, охайний – охайність, красивий – краса, бідний – бідність, чистий – чистота, добрий – доброта, багатий – багатство, солодкий – насолода, злий – злість.

Під час характеристики **якісних прикметників** особливу увагу варто приділити багатозначним словам, які можуть позначати різні властивості,

ознаки: *широка дорога* (фізичні параметри предмета) – *широкий кругозір* (загальна оцінка та реакція суб'єкта на властивості предмета), *гучний голос* (якість, що сприймається органами почуттів) – *гучний процес* (загальна оцінка та реакція суб'єкта на властивості предмета), *глуха людина* (фізіологічна характеристика) – *глуха вулиця* (загальна оцінка та реакція суб'єкта на характеристики предмета). Наприклад, пропонуємо виконати таку вправу:

Випишіть із тексту якісні прикметники. Поясніть, що вони позначають.

Гори завжди дивували людей своєю величчю, неприступністю та особливою красою. Що може бути краще за гори? Гори, кажуть вчені, утворюються в нестабільних частинах землі, тобто в місцях, де відбувається багато тектонічних рухів. Є гори, які стоять окремо, є гори, які є гористими, є гірські хребти.

Найкращим архітектором у світі є природа. Природа сама створює красу, в тому числі і красу гір. Природа виступає не тільки архітектором, будівельником і скульптором, але й декоратором та освітлювачем. Ефект світла, який ми бачимо в горах, не залишає байдужим нікого. Завдяки різним геологічним утворенням гірські вершини змінюють колір у світлі сходу та заходу сонця.

Виділення ознак **відносних прикметників** базується на таких положеннях: 1) семантичні особливості цього лексико-граматичного розряду (відносні прикметники позначають постійні ознаки і можуть слугувати основою для класифікації однорідних предметів: *дерев'яні двері* – *скляні двері*, *березові дрова* – *хвойні дрова*; *кухонний стіл* – *письмовий стіл*; 2) ступеня смислового зв'язку з означальним словом (для них характерний тісніший семантичний зв'язок з іменниками порівняно з якісними прикметниками, про що свідчить характер їхнього розташування в іменних словосполученнях: *хороший дитячий хірург*, *молодий листяний ліс*, *дбайлива медична сестра*; 3) наборі типових суфіксів (відносні прикметники є

похідними і найчастіше утворюються за допомогою суфіксів -н-, -ан-/-ян-, -ен-, -енн-, -ськ-, -ов-/-єв- та ін: *лісовий, мідний, житній, ранковий, екскурсійний, дитячий, сусідський, ситцевий*). Серед вправ доцільно запропонувати **трансформаційні**, наприклад:

Випишіть словосполучення з відносними прикметниками. Вкажіть, на що вказують постійні ознаки (на матеріал, місце, простір тощо). Замініть словосполучення на синонімічні поєднання слів.

Зразок: Кленовий лист – лист клена, дерев'яний стіл – стіл з дерева.

Оksamитова сукня, вороняче гніздо, верблюжа вовна, отруйні рослини, денне світло, торішне листя, золота осінь, молочний суп, тролейбусна зупинка, світова спільнота, дитячі іграшки, старенький автомобіль, дощова крапля, золотий браслет, кам'яна стіна, далека країна, морський берег, ранкова зоря, будівельна бригада.

Виділення лексико-граматичного розряду **присвійних прикметників** спирається на: 1) аналіз їх значення (залежно від семантичних особливостей виділяють дві групи присвійних прикметників: а) з суфіксами **-ін-/-ин-, -ів-/-єв-**, що позначають приналежність до конкретної одиничної особи (*сестрина хустка, батьків будинок*) та суфіксів **ач-, -яч-, -ч-, -ин**, що позначають приналежність тварині (*орлине гніздо, вовчий хвіст*) і 2) виявлення словотворчої специфіки (присвійні прикметники утворюються від основ іменників за допомогою суфіксів **-ин-/ -ін-, -ів (-їв): -ов- / -єв-** (*дідусів будинок, воронячий хвіст, батькова валіза, вдовина хустка, вовча нора*)).

Пропонуємо виконати такі вправи:

Перепишіть, перетворюючи іменники, що в дужках, на присвійні прикметники.

1. Хто знає, чи не (дідусь) легенди, спогади та перекази про давнину заронили в (Тані) душу першу любов до рідного краю. 2. На зоряному тлі побачив Давид її, (Зінька) змучене й зраділе обличчя. 3. (Галя) переляк минув, та серденько билось. 4. Повз (Матуха) двір як проходив, — глянув з цікавістю. 5. А в (Чіпка) серці вже ворушилось бажання верховодити. 6. У

(тітка) яблуневому садочку голосно шурхотіло під ногами багряне листя. 7. (Черниш) сім'я в часи лихоліття була далеко від України. 8. Бачу (Сергій) замислений профіль. 9. (Андрій) думки пливли далі.

На уроці вчитель повинен показати учням різноманітну систему синонімічних відповідностей форм присвійних прикметників і форм непрямих відмінків іменників (*варення з малини – малинове варення, вітер з півночі – північний вітер, книга брата – братова книга*); синонімія присвійних прикметників, що відрізняються суфіксами (*батьків – батьківський*). Під час уживання синонімічних форм у мовленні необхідно враховувати їх семантичні та стилістичні відтінки. Сфера вживання конструкцій типу *шевченківський стиль, батьків наказ* обмежена розмовним мовленням, у нейтральному, особливо у книжному мовленні, використовуються конструкції *стиль Шевченка, наказ батька*. Конструкції *братова книга – книга брата, суничне варення – варення із суниці* і т. д. відрізняються семантично: перше поєднання в кожній парі має більш загальне значення, друге конкретніше. Для вираження значення приналежності особі використовуються переважно іменники в родовому відмінку (*зошит Тетяни, кімната сестри*). З огляду на це можна виконати таку вправу:

Подані словосполучення замініть словосполученнями іменників з прикметниками, якщо заміна можлива.

Зразок: зошит батька — батьків зошит.

Берег Дніпра, робота учня, заповіт матері, твори Шевченка, робота на заводі, клуб рятувальників, ніж зі сталі, стіл із дерева, хвороба шлунку, завдання на місяць, дні осені, листя дуба, порядки школи, вулиці міста, протест народу, співак із Києва.

Шестикласники ознайомлюються з **проміжними розрядами прикметників**: можливий перехід прикметників з одного розряду в інший, один і той самий прикметник у різних значеннях може відноситися до різних розрядів. Тому виділяються такі розряди: **якісно-відносні**, якщо відносні

прикметники починають позначати непостійну ознаку (*золотий браслет – золота людина, золоте серце, золоті руки; бузковий куц – бузкова сукня*); **відносно-якісні**, якщо якісні прикметники починають позначати постійну ознаку (*глуха людина – глухий приголосний, швидкий крок – швидкий поїзд*); **якісно-присвійні**, якщо присвійні прикметники починають позначати непостійну ознаку (*ведмежий барліг – ведмежа послуга, курячі лапи – курячі мізки*); **відносно-присвійні**, якщо присвійні прикметники починають позначати відносну ознаку (*вовче лігво – вовча шапка, вовча зграя*).
Наприклад:

Визначити лексико-граматичні розряди прикметників. Довести віднесеність кожного прикметника до розряду.

Балконні двері, український поет, батьків журнал, блакитне небо, бузкова спідниця, велика людина, залізний закон, заячий хвіст, навчальні книги, цінні відомості, гірські вершини, потрійна дія, чудовий спортсмен, владний погляд, оксамитова шкіра, таємна історія, багата наречена, собачий холод, чавунна огорожа, оленячі роги, соняшникова олія, лисячий слід, порожній двір, витончений почерк, Мітин щоденник, глухий приголосний, лимонне світло місяця, тітчина спідниця.

Скласти з поданими прикметниками словосполучення, вживши їх як слова різних лексико-граматичних розрядів (якщо це можливо).

Бородатий, яблучний, медовий, вечірній, драматичний, чорний, мармуровий, заячий, риб'ячий, атласний, дитячий, курячий, поверховий, діловий, бойовий, малиновий, скляний, лисий.

Під час вивчення теми «**Ступені порівняння якісних прикметників**» школярі засвоюють інформацію за допомогою роботи з таблицею:

Ступені порівняння якісних прикметників

Ступені порівняння	Форма	Спосіб утворення	Приклади
Вищий	Проста	За допомогою суфіксів -іш-, -ш- від інших основ	<i>Малий – менший</i>

			<i>Дужий – дужчий</i>
	Складена	За допомогою додавання до звичайного прикметника слів більш (менш)	<i>Солодкий – менш солодкий</i>
Найвищий	Проста	За допомогою додавання до прикметників вищого ступеня префікса най-. Значення вищого ступеня можна посилити префіксами як-, що-	<i>Менший – найменший</i>
	Складена	За допомогою слів найбільш, найменш ; прикметників вищого ступеня і слів від усіх, над усе	<i>Солодкий – найменш солодкий</i>

Акцентуємо на тому, що більшість якісних прикметників мають ступінь порівняння. Це означає, що ознака предмета може змінювати свою інтенсивність. До таких ознак входять, наприклад, фізичні характеристики, розміри, вік, колір, форма, характер, температура та смак.

В українській мові порівняльний ступінь виражається за допомогою простої чи складеної форми. Проста форма вищого ступеня утворюється за допомогою суфіксів разом з основою якісного прикметника. Найпродуктивнішим суфіксом є *-іш-*: *світлий* → *світліший*; *веселий* → *веселіший*; *зручний* → *зручніший*, *міцний* → *міцніший* та ін. Основний тип творення порівняльного ступеня (за допомогою суфікса *-іш*) в учнів особливих труднощів не викликає.

Значно важче для школярів засвоїти ті форми творення ступеня, у яких відбувається чергування приголосних або які утворюються від інших коренів: *дорогий* → *дорожчий*, *молодий* → *молодший*, *хороший* → *кращий*, *поганий* → *гірший* тощо.

Для успішного засвоєння цих форм та вироблення навичок

автоматизованого вживання їх у мовленні учням можна запропонувати виконати такі вправи:

Утворіть від поданих якісних прикметників вищий і найвищий ступінь порівняння. Поясніть зміни приголосних.

Глибокий, поганий, багатий, дорогий, високий, дужий, далекий, слабкий, товстий, короткий, близький, низький, швидкий, легкий, молодий, тонкий, тяжкий, рідкий.

Утворіть, якщо можливо, форми ступенів порівняння від наведених прикметників.

Веселий, дерев'яний, лисий, салатовий, легковажний, радісний, качиний, прекрасний, білуватий, буланий, обґрунтований, респектабельний, сіро-синій, дужий, гарний, поганий, нездійснений, широченний, чудовий, вишневий, сучасний, міцний, синій, босий, переважний, український.

Формуючи в учнів уміння утворювати ступінь порівняння в прикметників, доцільно ознайомити їх (для заучування напам'ять) з деякими образними виразами та українськими приказками:

1. Діла говорять голосніше, як слова. 2. Каша смачніша від балачок. 3. Більше справи – менше слів. 4. І найменша іскорка зродить найбільший вогонь. 5. Смачніший хліб од свого мозоля. 6. Здоровий злидар щасливіший від хворого багача. 7. Людина міцніша за кремій і слабша за мушку. 8. Чим старіший, тим мудріший, чим молодший, тим дорожчий.

Проста форма ступеня порівняння прикметника є нейтральною за стилістичним забарвленням, тому вона вживається і в розмовній мові, і в книжному стилі. Ця форма виконує роль частини складеного іменного присудка або неузгодженого означення.

Вивчаючи складену форму ступеня порівняння, слід наголосити, що вона утворюється поєднанням слів *більш (менш), найбільш (найменш)*, у якому останнє слово зберігає здатність узгоджуватися в роді, числі, відмінку з тим іменником, яке воно позначає (*більш складне питання, найбільш складне завдання, більш складні проблеми*). Речення з простою формою

ступеня порівняння в ролі присудка типові для розмовного мовлення, а зі складеною формою – для наукового стилю мовлення.

Замість крапок поставте просту або складену форму ступенів порівняння прикметників, поданих у дужках:

1. На півдні зірки (яскраві), ніж на півночі. 2. На ринку ті ж товари коштують (дешевий), ніж у магазині. 3. Вона була на півголови (низький) від сестри.

Часто учні допускають помилки у творенні ступенів порівняння за допомогою слова *самий*. Учителеві необхідно пояснити, що в українській мові, на відміну від російської, такі форми не утворюються.

Знайдіть неправильно утворені форми ступенів порівняння прикметників і запишіть їх правильно.

Старший, менш мокріший, поганіший, найтовстіший, якнайдорожчий, щонайдальший, більш віддалений, старіший, найбільш здібніший, більш відданий, вузьчий, кращий, найменш грамотний, багатіший, багатий, менший, маліший, менш досвідчений, ближчий.

Проаналізуйте правильність вживання прикметників. Відредагуйте речення.

1. Тетяна молодша мене на два роки. 2. Фармацевтична галузь у будь-якій цивілізованій країні є самою прибутковою. 3. Дитяча кімната після ремонту стала більш світлішою. 4. Ночі стали більш коротшими. 5. Квіти – *самий* приємний подарунок для матері. 6. Педагогічний стаж батька не більше двадцяти років. 7. Іванчук зловив сьогодні найбільш величезного коропа. 8. Це був мій найбільший гарний відпочинок. 9. Більш цікавішої книжки годі й шукати. 10. Це один із самих відомих віршів поета.

Вивчення теми «Повна та коротка форма прикметників» доцільно розпочати з аналізу мовного матеріалу, поданого у вигляді схеми чи таблиці, що дозволить звернути увагу на особливі випадки утворення та вживання короткої форми. Наприклад:

Форми прикметників:			
Повна		Коротка	
Стягнена	Нестягнена	(творються від повних якісних прикметників чол. роду наз.відмінка шляхом відкидання закінчень: <i>радий - рад, зелений - зелен, золотий - золот.</i>)	
<i>широкий,</i> <i>широка, широке,</i> <i>широкі</i>	<i>широкая,</i> <i>широкеє,</i> <i>широкії,</i>		

Прочитайте прислів'я та приказки (паремії). Доведіть, що вони містять код для розуміння менталітету народу, особливостей концептуалізації об'єктів реальної дійсності. Випишіть прикметники у короткій формі, підберіть до кожного з них відповідну повну форму. Поясніть, у чому полягає різниця між синтаксичними конструкціями з прикметниками у короткій та повній формі.

1. Турбот повен рот. 2. У чистім полі біл камінь лежить, ой на тім каменю сиз орел сидить. 3. Хто малого не шанує, той великого не варт. 4. Що там холод, як козак молод! 5. Як будеш годен, то не будеш голоден. 6. Коли люб, гарний шлюб. 7. Обмок, як вовк, обкис, як лис, голоден, як собака! 8. Не винен цвах, що лізе у стіну, коли по голові обухом б'ють (Народна творчість).

Звертаємо увагу шестикласників на те, що повні і короткі форми різняться стилістично: короткі мають книжний характер, повні – розмовний чи нейтральний. Окрім того, для короткої форми характерний відтінок категоричності, для повної – пом'якшеності. Для повних та коротких прикметників характерні також семантичні та граматичні відмінності. Семантичні відмінності полягають у тому, що повні форми виражають ознаку постійну, безвідносну, пасивну, а короткі форми – тимчасову, відносну, активну: *день ясний – день ясен*. Граматична відмінність повних і

коротких прикметників у предикативній функції виявляється в тому, що коротка форма має здатність до синтаксичного керування: *Мені потрібен цей відпочинок*. Повні ж прикметники такої здатності, як правило, не мають, проте до них може приєднуватися залежний компонент: *Чоловік сильний духом*. До того ж від деяких прикметників коротка форма обмежена у вживанні або взагалі не утворюється.

Внаслідок стилістичних, семантичних та граматичних відмінностей повні та короткі прикметники не можуть використовуватись як однорідні присудки; як однорідні використовуються або тільки повні, або тільки короткі форми: *Сила моряків нестримна, наполеглива, цілеспрямована*.
Наприклад:

Виберіть правильну форму прикметника. Зазначте випадки, коли можливі варіанти.

1. *Природа Карпат така (прекрасна, прекрасная)*! 2. *Ця людина (безсердечна, безсердечная)*. 4. *На засіданні студентської ради обговорювалося (важливе, важливеє) питання*. 4. *Питання, яке обговорювалося на засіданні студентської ради, (важливе, важливеє)*. 5. *Лекція така (цікава, цікавая)*! 7. *Яке (красиве, красивеє) море в безвітряну погоду!* 7. *Тест з української мови (важкий)*. 8. *Яка (нудна, нудная) п'єса!*

З метою вироблення в учнів умінь правильно писати прикметники можна виконати такі мовні вправи:

Повторіть правопис прикметникових суфіксів. На місці крапок поставте е(є) чи о(ьо), йо та поясніть їх правопис.

чебрец...вий, яблун...вий, оранж...вий, сторож...вий, замш...вий, овоч...вий, марганц...вий, марш...вий, грош...вий, ключ...вий, стал...вий, груш...вий, вермішел...вий, кизил...вий, вільх...вий, га...вий, ді...вий, ясен...вий, коричн...вий, смуш...вий, плеч...вий квітн...вий, черепах...вий, раді...вий, ситц...вий, свинц...вий, промен...вий, деш...вий, вол...вий, алич...вий, емал...вий, нул...вий, плащ...вий, марганц...вий.

Запишіть складні прикметники, згрупуйте їх відповідно до правил

написання.

Науково/технічний, культурно/освітній, темно/шоколадний, військово / зобов'язаний, світло/зелений, червоно/гарячий, договірно/правовий, вельми/шановний, вогне/небезпечний, індо/європейський, північно/західний, високо/авторитетний, сніжно/білий, масово/політичний, три/кутний, екс/чемпіонський, судово/експертний, суспільно/політичний, напів/шкіряний, професійно/ кваліфікаційний, вантажно/розвантажувальний, довідково/інформаційний.

Від поданих слів утворіть складні прикметники, поясніть їх правопис.

Суспільний, корисний; вагон, ремонтний; вісімнадцять, градусний; виробничий, споживчий; бюджет, фінанси; лікувальний, профілактичний; шість, поверх; зовнішня, політика; низький, рентабельний; машини, будувати; східні, слов'яни; багато, раз; кислуватий, солоний; відомий на весь світ; віце, адміральський; продуктовий, промисловий; мало, знайомий; синій, блакитний; загальний, демократичний; суспільний, шкідливий; народна, поезія.

Функціонально-стилістичний аспект вивчення прикметника є один із засобів удосконалення навчання української рідної мови, що ґрунтується на взаємозв'язку вивчення стилістики з усіма іншими розділами курсу. Такий підхід сприяє засвоєнню виражальних можливостей прикметників та особливостей їх функціонування. Доцільно прикметник розглядати в мовному контексті, з урахуванням стилю, типу, жанру, наприклад:

Прочитайте тексти. До яких стилів вони належать? Довідіть їх стильову належність. Випишіть прикметники. Поясніть їх роль у текстах різних стилів.

Текст 1. Рослини існують на нашій планеті тисячі років. Деякі з них пристосовані до суворих північних умов, інші виживають у пустелях, а треті – люблять вологий клімат. Забарвлення і форми їхніх пелюсток настільки різноманітні, що неможливо описати красу їхніх квітів. Червоні троянди, білі

ромашки, чорні тюльпани... З усіх кольорів можна скласти дуже гарний букет. Листяні та хвойні ліси забезпечують нашу планету киснем. Як наші легені, ліси очищають і освіжають повітря навколо нас. Прогулянка в лісі – це завжди дуже красиво і дуже цікаво. А на запашних зелених рівнинах завжди хочеться пройтися по ранковій росі і вдихнути свіжий аромат лугов.

Текст 2. ...Говорячи про націю як здебільшого поліетнічне утворення, є сенс говорити й про поліетнічну державу, тобто таку, на території якої водночас проживають кілька етносів. У вузькому, тобто спеціальному розумінні цього терміна йдеться про державу, створену двома або більшою кількістю етносів за умов, коли ці етноси рівноправні (Швейцарія, Бельгія), або коли один із етносів має панівне становище в державі (колишні Російська, Австро-Угорська та Британські імперії). У більш широкому розумінні цього терміна поліетнічними є фактично всі сучасні держави, бо в кожній з них можна нарахувати щонайменше кілька (а частіше за все велику кількість) етнодисперсних та етнокомпактних груп (з журналу).

Прочитайте текст, визначте його стиль. Перебудуйте цей текст відповідно до стильових характеристик художнього, розмовного стилів, Проаналізуйте частотність уживання лексико-граматичних розрядів прикметників у створених текстах. Визначте функціонально-стилістичні особливості художніх означень.

Калина (*Viburnum opulus*) – гіллястий кущ або невелике (2-4 м заввишки) дерево родини жимолостевих. Молоді пагони зеленувато-сірі або жовто-бурі. Гладенькі, місцями великими сочевичками. Листки супротивні, широко яйцеподібні, 3-5 лопатеві, з яйцеподібними вищерблено-зубчастими гострими лопатями, зверху голі, зі споду – бархатисто опушені, 5-10 см завширшки; черешки листків довгі, з булавчастими залозками біля основи... Квітки білі, в зонтикоподібних волотях... Плід – червона куляста кістянка. Цвіте у травні-червні (Із енциклопедичного довідника).

На завершальному етапі доцільно практикувати **ситуативні завдання**

із урахуванням ситуації спілкування, адресата мовлення, мети та місця спілкування. Навчальна мовленнєва ситуація має відповідати таким вимогам: ураховувати реальні комунікативні потреби учнів, стимулювати їхню позитивну мотивацію до спілкування; бути інформаційно насиченою; визначати вид мовленнєвої діяльності (говоріння, письмо), і навіть форму спілкування (усну чи письмову); стимулювати учасників спілкування до оцінки фактів, подій, явищ дійсності, дій, ознак; утримувати комунікативну проблему, яку необхідно вирішити учням, здійснюючи правильний відбір мовних засобів тощо. Наприклад:

Ситуація 1. Складіть діалог між офіціантом та відвідувачем кав'ярні, який хоче зробити замовлення. Офіціант пропонує різні види кавових напоїв. У репліки діалогу введіть такі прикметники: *ароматний, підбадьорливий, смачний, гіркий, шоколадний, насичений, міцний, ніжний, карамельний, неперевершений.*

Ситуація 2. Складіть і розіграйте діалог між двома подругами, одна з яких показує фотографії про подорож до Карпат та розповідає про літні пригоди. Вжити форми вищого або найвищого ступеня порівняння прикметників (*молодий, тривалий, веселий, гарний, сучасний, несподіваний*).

Ситуація 3. Уявіть ситуацію. Ви хочете привітати з Днем народження чи Днем матері матусю, бабусю чи сестричку. Букет із яких квітів ви б склали? Опишіть кожну квіточку, вживаючи прикметники, що позначають різні кольори та їх відтінки.

З метою формування морфологічної компетентності пропонуємо різні види **мовленнєвих (комунікативних) вправ**. Наприклад:

З прикметником *крутий* скласти речення, щоб у кожному з них це слово вживалося в різних значеннях: *крутий* берег (обривистий) – *круте* тісто (густе, туге, тверде) – *крутий* характер (грізний) – *крутий* поворот (раптовий).

Перепишіть текст, вставляючи відповідно до змісту пропущені прикметники.

Запізніла сова чиркнула крилом по снігу й полетіла. (Лебединим, гусячим, качиним) пухом звисає (пухнаста, м'якенька) пудра на сучках і колючках, присипає (морозні, холодні, льодяні) петлі під ялинками.

Біля зваленої бурею сосни видно зовсім (свіжі, сьогоднішні) не прикриті порошею сліди. Хтось старанно перегрїбав (торішнє, молоде, жовте) листя. Вийміть із кишені два горіхи і постукайте один об одний. За хвилину побачиш, з гілки на гілку на стукіт горіхів іде (смішний, дотепний, веселий) звірок. Не роздумуючи, білка стрибає в сніг, (заячими, горобчачими, кенгурячими) стрибками біжить під ноги. Опустіть руку... Частування схоплено. (Смачний, міцний) горіх.

Допишіть пропущені в другій частині прислів'їв прикметники-антоніми.

1. Передні колеса кінь везе, а ... – самі котяться. 2. Білі ручки ... роботи не люблять. 3. Порожня бочка гурчить, а ... мовчить. 4. З малої хмари ... дощ буває. 5. Колос повний до землі гнеться, а ... догори пнеться. 6. З рівних дерев хати будують, а ... – у печі палять. 7. Щире слово – теплий промінь, ... слово – гострий ніж у серце.

Прочитайте. Поширте речення тексту прикметниками. Допишіть заголовок до тексту.

Прийшла зима. Вдарили морози. Земля вкрилася снігом. Спить ліс. Дерева прикрашені візерунками інею. У сніг сховалися ялинки.

- Складіть (усно) висловлювання на тему «Як не любити зими сніжно-білої в Україні?». Використайте складні прикметники.
- Пригадайте народні назви рослин, що містять прикметники (татарське зілля, зозулині черевички, вороняче око, жаб'яча кислиця тощо). Придумайте казку, яка пояснювала б назву якоїсь із рослин. Користуючись довідковими виданнями, віднайдіть наукове пояснення цієї назви.

- Поміркуйте, яка роль комп'ютера в житті людини. Складіть про це усне висловлювання, використовуючи прикметники вищого і найвищого ступенів порівняння.

Отже, прикметники посідають особливе місце в системі мовної підготовки учнів, що зумовлено текстоутворювальним та регулятивним потенціалом цієї частини мови. Успішне вирішення проблем, що виникають під час вивчення теми «Прикметник», пов'язане з умінням учнів визначати склад аналізованої частини мови; розуміти статус граматичних категорій роду, числа та відмінка прикметників; розмежовувати лексико-граматичні розряди з урахуванням семантики, формальних ознак та морфемної структури слів, словотвірних зв'язків прикметників та іменників.

Морфологічна компетентність учнів передбачає не тільки формування навичок розуміння, впізнавання та практичного використання прикметників, а й володіння, по-перше, системою спеціальних теоретичних знань про зміст, форму, функцію, специфіку функціонування цієї частини мови, а по-друге, понятійним та термінологічним апаратом граматики.

Отже, формування морфологічної компетентності (як складника комунікативної компетентності) у процесі вивчення прикметника, можливо забезпечити, якщо ознайомити учнів з лексико-семантичними групами досліджуваної частини мови; сформувати навички граматичного аналізу слів з урахуванням семантики морфем та диференціації граматичних категорій відповідно до їх граматичних значень; аналізувати граматичні явища не лише у напрямі від форми до значення, а й від граматичного значення до засобів його вираження. Запропонована система мовних, передмовленнєвих, мовленнєвих (комунікативних) вправ на тему «Прикметник» спрямована на формування морфологічної компетентності. Також вона сприяє приверненню уваги учнів до вживання слова в контексті, до лексико-морфологічного вираження слів тощо; забезпечує підвищення мовленнєвої культури учнів, збагачення їхнього словника, розвиває «чуття мови».

ВИСНОВКИ

Науково-теоретичні узагальнення, що представлені в магістерському дослідженні, надають об'єктивні підстави для таких загальних висновків.

Вивчення й аналіз наукової літератури, нормативних державних документів про мовну освіту в Україні, концептуальних засад державних стандартів, сучасних тенденцій Нової української школи засвідчило недостатню теоретичну й практичну розробленість проблеми формування морфологічної компетентності в учнів у процесі вивчення прикметника.

Відповідно до першого завдання нашого дослідження було виявлено зміст понять «компетенція» і «компетентність». Компетенція – це така властивість людини, що визначає її здатність виконувати групу дій у різних сферах діяльності. Це відповідний рівень вимог до освітньої підготовки людини, що відповідає її ролі в суспільстві (державне замовлення, стандарт). Компетентність – це складне особистісне утворення, що дозволяє найбільш ефективно та адекватно здійснювати освітню діяльність, що забезпечує процес розвитку та саморозвитку учня. Отже, компетентність – сукупність взаємозалежних якостей особистості (знань, умінь, навичок, способів виконання діяльності, досвіду практичного використання знань та умінь, характеристик мислення, що забезпечують здатність приймати ефективні рішення, діяти раціонально тощо).

Аналіз науково-методичних досліджень у галузі лінгвістики та лінгводидактики дозволив сформулювати визначення поняття морфологічної компетентності. Морфологічна компетентність – це складне інтегративне утворення, що базується на певних морфологічних знаннях, навичках, вміннях та готовності доцільно й ефективно використовувати їх для вирішення комунікативних завдань.

У процесі дослідження було визначено структурні компоненти морфологічної компетентності (мотиваційний, когнітивний, операційно-діяльнісний та регулятивно-рефлексивний). *Когнітивний критерій* охоплює

сукупність знань з морфології. *Операційно-діяльнісний* критерій містить групу морфологічних умінь і навичок та готовність здійснювати мовленнєву діяльність. *Мотиваційний* критерій демонструє зростання мотиваційної потреби до оволодіння морфологічним аспектом української мови. *Регулятивно-рефлексивний* критерій передбачає оцінювання здобувачем освіти своєї навчально-пізнавальної та комунікативної діяльності та його особистісних якостей у цьому процесі.

Відповідно до другого завдання дослідження було визначено лінгвістичний статус прикметника. Було з'ясовано, що прикметник у лексичному аспекті має багатий набір різних конотативних і денотативних значень, що дозволяє йому бути одним із основних засобів зображувального інструментування тексту. Для морфології прикметника найбільш істотним є розуміння його особливостей, які виділяються у самостійний граматичний клас слів, своєрідність лексико-граматичних розрядів цих слів, що функціонують в основі цієї частини мови. Базовими компонентами в морфологічній структурі прикметника є зміст залежних форм числа, роду та відмінка, які дублюють відповідні значення іменників.

На виконання третього завдання дослідження було вивчено стан проблеми: здійснено аналіз чинних програм і підручників, у яких відображено вивчення прикметника як частини мови; проведено анкетування вчителів-словесників та констатувальний зріз знань серед учнів 6-х класів.

Було виявлено, що у чинних навчальних програмах із української мови представлена робота щодо прикметника в закладах загальної середньої освіти характеризується як цілеспрямований процес, який передбачає певну послідовність вивчення граматичних ознак і узагальненого лексичного значення слів аналізованої частини мови. Автори підручників з української мови пропонують різноманітні вправи і завдання, що спрямовані на формування морфологічної компетентності в процесі вивчення прикметника. Водночас необхідно посилити методичний складник системою мовленнєвих і

комунікативних вправ, акцентувати на реалізації функціонально-стилістичного аспекту вивчення прикметників.

Опитування вчителів словесності засвідчило, що педагоги усвідомлюють важливість формування морфологічної компетентності, проте, як зазначили педагоги, школярі припускаються помилок у визначенні розрядів прикметників, утворенні ступенів порівняння, правописі складних прикметників та характеристиці їх функціонально-стилістичних особливостей.

На констатувальному етапі експерименту було виявлено недостатній рівень сформованості в учнів 6-х класів морфологічної компетентності в процесі вивчення прикметника. Аналіз завдань засвідчив, що більшість учнів мають середній рівень сформованості морфологічної компетентності. Одержані дані переконливо довели необхідність цілеспрямованого вдосконалення морфологічних умінь і навичок у школярів.

Відповідно до четвертого завдання дослідження було розроблено методичні рекомендації до вивчення теми «Прикметник» у 6-му класі з метою формування морфологічної компетентності. Було визначено найбільш ефективні принципи вивчення морфології (системний, структурно-семантичний, лексико-граматичний, парадигматичний, вивчення морфології на синтаксичній основі). З метою подолання помилок під час морфологічної характеристики слова доцільно застосовувати *системний принцип*, який досліджує специфічні особливості граматичних категорій: усі морфологічні ознаки прикметника мають у мові формальне вираження (внутрішньослівне) або синтагматичне (позамовне), що виражається закінченнями самого слова або тих лексем, що узгоджуються з ним. *Структурно-семантичний принцип* забезпечує зв'язок форми прикметника з його значенням. *Лексико-граматичний принцип* до прикметника як частини мови реалізується в тому, що прикметник розглядаються як лексико-граматичний клас слів, тобто з урахуванням його узагальненого значення, морфологічних ознак і синтаксичної функції. *Парадигматичний принцип* передбачає зіставлення

непрямих форм прикметника та його початкової форми.

Вивчення прикметника на синтаксичній основі (*морфолого-синтаксичний*) передбачає, що ця частина мови вивчаються не ізольовано, а в словосполученнях та реченнях; кожен прикметник як частина мови є членом речення, виконуючи певну синтаксичну функцію.

Важливу роль у формуванні морфологічної компетентності відведено системі вправ: мовним, передмовленнєвим, мовленнєвим (комунікативним). Мовні вправи були спрямовані на формування необхідних знань про прикметник, про семантичні, морфологічні та синтаксичні ознаки. Передмовленнєві містили завдання на побудову тексту, поширення, трансформування, заміну тощо. Мовленнєві (комунікативні) вправи були спрямовані на виявлення функціонально-стилістичних особливостей прикметників, побудову зв'язних висловлювань із використанням прикметників відповідно до мети та ситуації спілкування.

Здобуті результати нашого дослідження доповнюють й удосконалюють теорію та методику формування морфологічної компетентності й водночас можуть слугувати підґрунтям для глибшого дослідження окремих її аспектів. Перспективним для подальших пошуків у напрямі дослідження вважаємо науково-практичне обґрунтування формування інших ключових компетентностей в учнів закладів загальної середньої освіти.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Безпояско О. К. Граматика української мови. Морфологія: підручник для студ. філол. фак-тів вузів. Київ : Либідь. 1993. 336 с.
2. Безпояско О. К. Іменні граматичні категорії: функціональний аналіз. Київ : Наук. думка, 1991. 172 с.
3. Биконь Т. Вивчення розділу «Морфологія» на уроках української мови в системі компетентнісної освіти. *Українська мова і література в школі*. 2013. №6. С. 45–49.
4. Білокінь Н. Вивчення розділу «Морфологія» на уроках української мови (7 клас) в умовах компетентнісної мовної освіти. *Українська мова і література в школі*. 2013. №6. С. 50–53.
5. Бондар С. Термінологічний аналіз понять «компетенція» і «компетентність» у педагогіці: їх сутність та структура. *Освіта та управління*. 2007. Т. 10. № 2. С. 95–99.
6. Варзацька Л. Етапи формування морфологічної компетентності учнів 5 – 7 класів. *Дивослово*. 2016. № 3. С. 2–5.
7. Варзацька Л. Метод опорних умінь у системі компетентнісної мовної освіти. *Дивослово*. 2012. № 11. С. 3–8.
8. Вихованець І. Р. Частини мови в семантико-граматичному аспекті. Київ : Наук. думка, 1988. 256 с.
9. Вихованець І. Українська граматична термінологія. Українська термінологія і сучасність : Тези доп. Всеукраїнської наук. конф. Київ, 1996. С. 11.
10. Вихованець І., Городенська К. Теоретична граматики української мови : академ. граматики укр. мови. Київ : Унів. вид-во “Пульсари”, 2004. 400 с.
11. Глазова О. П. Українська мова : підруч. для 6 кл. загальноосвіт. навч. закл. Київ : Видавничий дім «Освіта», 2014. 240 с.
12. Голуб Н. Ситуаційний метод на уроках української мови в школі.

- Українська мова і література в школі*. 2013. № 7. С. 18–24.
13. Горбатюк О. Ступені порівняння прикметників : 6-й клас. *Українська мова та література. Шкільний світ*. 2012. № 2. С. 16-17.
 14. Горохова Т. Формування граматичної компетентності майбутніх учителів української мови і літератури на засадах текстоцентричного підходу: автореф. дис....канд. пед. наук: 13.00.02. Київ. 26 с.
 15. Горошкіна О. Лінгводидактичні засади навчання української мови в старших класах математичного профілю. Монографія. Луганськ: Альмамаатер. 2004. 360 с.
 16. Горошкіна О. М., Кузьмішина О. С., Мордовцева Н.В. Формування мовної особистості учня. Луганськ, 2009. 304 с.
 17. Горпинич В.О. Морфологія української мови : підруч. для студентів вищих навч. закл. Київ : ВЦ «Академія», 2004. 336 с.
 18. Грипас Н.Я., Плющ М. Я. Українська мова. Дидактичний матеріал з морфології. Київ: Ленвіт, 2003. 184 с.
 19. Державний стандарт базової і повної загальної середньої освіти. *Інформаційний збірник та коментарі Міністерства освіти і науки України*. 2012. № 4–5. 64 с.
 20. Дика Н.М. Формування граматичних понять з морфології української мови учнів основної школи. Проблеми державного будівництва в Україні (21). С. 146–152.
 21. Дись Л. Повторення й узагальнення вивченого про прикметник : 6-й клас. *Українська мова та література. Шкільний світ*. 2012. № 2. С. 25–27.
 22. Дідук Г. Комунікативно-лінгвостилістична робота при вивченні прикметника у шостому класі. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Сер. Педагогіка*. 2003. № 3. С. 115–120.
 23. Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України; головний ред. В.Г. Кремень. Київ: Юрінком Інтер, 2008. 1040 с.

24. Єрмоленко С. Я., Сичова В. Т., Жук М. Г. Українська мова: підруч. для 6 кл. загальноосвіт. навч. закл. Київ : Грамота. 2014. 272 с.
25. Заболотний О.В., Заболотний В.В. Українська мова : підруч. для 6 кл. загальноосвіт. навч. закл. Київ : Генеза, 2014. 256 с.
26. Загнітко А. П. Основи функціональної морфології української мови. Київ : НМКВО, 1990. 77 с.
27. Загнітко А. П. Теоретична граматики сучасної української мови. Морфологія. Синтаксис: сучас. вітчизн. посіб. Серія: Ефективне навчання. Донецьк : БАО, 2011. 992 с.
28. Загнітко А. П. Теоретична граматики української мови. Морфологія. Донецьк : Дон НУ, 1996. 437 с.
29. Казакова Г.А. Ступені порівняння якісних прикметників, їх творення. *Все для вчителя*. 2012. № 15/16. С. 25.
30. Каліш В.А. Формування морфологічної компетенції студентів-філологів. URL:
http://dspace.luguniv.edu.ua/xmlui/bitstream/handle/123456789/4741/KALIS_H.pdf?sequence=1&isAllowed=y
31. Карпенко Ю. О. Ще раз про критерії виділення частин мови. *Мовознавство*. 2001. № 3. С. 76–80.
32. Коваль А. П. Практична стилістика сучасної української мови. Київ : Вища школа, 1994. 350 с.
33. Компетентнісний підхід до навчання української мови в основній школі (матеріали круглого столу). *Українська мова і література в школі*. 2012. №4. С. 51–65.
34. Концепція Нової української школи. URL :
<https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/nova-ukrainska-shkola-compressed.pdf> (дата звернення: 23.03.2023).
35. Костів О., Сколодра-Шепітко О. Методика викладання української мови: Навчально-методичний посібник. Для студентів українського відділення філологічного факультету. Львів, 2018. 202 с.

36. Кучеренко І. Зміст уроку української мови в аспекті комунікативного спрямованої освіти. *Українська мова і література в школі*. 2013. № 7. С. 7–13.
37. Кучеренко І. К. Теоретичні питання граматики української мови. Морфологія. Видання друге, уточнене й доповнене. Вінниця: Поділля-2000. 2003. 463 с.
38. Кучеренко І. Основні підходи до систематизації та структурування уроку української мови. *Українська мова і література в школах України*. 2016. № 7–8. С. 7–12.
39. Кучерук О. А. Методи навчання української мови в загальноосвітній школі: словник-довідник. Житомир: Рута, 2010. 184 с.
40. Кучерук О. А. Система методів навчання української мови в основній школі теорія і практика: монографія. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2011. 420 с.
41. Лещенко Г. П. Вивчення морфології в 6-7 класах загальноосвітньої школи за комунікативно-функційним та компетентнісним підходами. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія : Філологічна*. 2015. Вип. 57. С. 194–198.
42. Лещенко Г. П. Комунікативні завдання у системі вивчення морфології у 6-7 класах загальноосвітніх шкіл. *Збірник наукових праць Рівненського державного гуманітарного університету. Актуальні проблеми сучасної філології. Мовознавчі студії*. 2010. Вип.18. С. 243–248.
43. Логвиненко Н. І. Повні й короткі форми прикметників, їх стилістичні можливості: 10 клас. *Вивчаємо українську мову та літературу*. 2011. № 22/24. С. 45–51.
44. Мамчур Л. Перспективність і наступність у формуванні комунікативної компетентності учнів основної школи : монографія. Умань, 2012. 449 с.
45. Мединська Н. Особливості семантики предметних та ознакових слів. URL: <http://studia-linguistica.knu.ua/wp-content/uploads/2018/11/2010-4-96-103> (дата зверення: 23.03.2023).

46. Мельничайко В. Творчі роботи на уроках української мови: конструювання, редагування, переклад. Київ : Рад. шк., 1984. 223 .
47. Мельничайко В. Я. Українська мова. Дидактичні матеріали з української мови для 6 класу. Тернопіль : Підручники і посібники, 2007. 112 с.
48. Методика навчання української мови в середніх освітніх закладах / М.І. Пентилюк, С. О. Караман, О. В. Караман та ін.; за ред. М.І. Пентилюк. Київ : Ленвіт, 2005. 400 с.
49. Мова наша – українська : Навчально-методичний посібник для вчителя / Л.І.Мацько, О.М.Семенов, Н.Б. Голуб. та ін. / За ред. Л.І.Мацько. Київ : Богданова А.М. 2011. 512 с.
50. Новий тлумачний словник української мови (у трьох томах). Том 1. А — К / Укладачі: В. В. Яременко, О. М. Сліпущко. Київ : Вид-во «АКОНІТ», 2006. 926 с.
51. Олійник А. Дидактичний матеріал з морфології. *Українська мова і література в школі*. 2019. № 5. С. 2–25.
52. Омельчук С. А. Шкільна морфологія української мови в аспекті сучасних лінгвістичних концепцій. *Наукові записки. Серія: Філологічна*. Острог: Острозька академія. 2013. Випуск 40. С. 239–242.
53. Омельчук С. Використання лінгвістичного експерименту в процесі вивчення морфології української мови. *Українська мова і література в школі*. 2012. № 5. С. 27–32.
54. Омельчук С. Навчання морфології української мови на засадах дослідницького підходу: теорія і практика: монографія. Київ : Генеза, 2014. 368 с.
55. Омельчук С. Формування граматичних понять з морфології української мови в учнів основної школи. *Проблеми граматики і лексикології української мови. Науковий часопис національного педагогічного університету ім. М. Драгоманова*. Серія 10. 2012. Випуск 9. С. 217–220.
56. Омельчук С. Шкільна морфологічна терміносистема української мови: ретроспективний аналіз. *Українська мова і література в школі*. 2014.

№ 1. С. 7–13.

57. Омельчук С.А. Формування граматичних понять з морфології української мови в учнів основної школи. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Серія 10. Проблеми граматики і лексикології української мови* : зб. наук. пр. /Відп. редактор М.Я. Плющ. Київ: НПУ імені М.П. Драгоманова, 2012. Вип. 9. С. 217–220.
58. Пентилюк М. І. Актуальні проблеми сучасної лінгводидактики : зб. ст. / М.І. Пентилюк. Київ : Ленвіт, 2011. 256 с.
59. Пентилюк М. І. Наукові засади комунікативної спрямованості у навчанні рідної мови. *Українська мова і література в школі*. 1999. №3. С. 8–10.
60. Пентилюк М. І., Караман С. О. та ін. Методика навчання рідної мови в середніх навчальних закладах / за ред. М. І. Пентилюк. Київ : Ленвіт, 2000. 264 с.
61. Пентилюк М. І., Нікітіна А. В., Горошкіна О. М. Концепція когнітивної методики навчання української мови. *Дивослово*. 2004. № 8. С. 5–9.
62. Пентилюк М. І., Окуневич Т. Г. Методика навчання української мови в середніх навчальних закладах у таблицях і схемах: навч. посібник. Київ : Ленвіт, 2010. 136 с.
63. Плиско К. М. Лінгводидактичні основи навчання української мови в середніх закладах освіти. *Педагогічні науки* : зб. наук. праць. Херсон : Видавництво ХДПУ, 2002. Вип. 31. С. 34–37.
64. Плющ М. Я. Вивчення морфології в 5–6 класах : посібник для вчителя. Київ : Радянська школа, 1988. 168 с.
65. Плющ М. Я., Бевзенко С. П., Грипас Н. Я. та ін. Сучасна українська літературна мова: підручник. Київ : Вища школа, 2000. 430 с.
66. Пометун О.І. Дискусія українських педагогів навколо питань запровадження компетентнісного підходу в українській освіті. *Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи*. Київ, 2004. 111 с.

67. Практикум з методики навчання української мови / М. І. Пентилюк, С.О.Караман, О. В. Караман та ін.; за ред. М. І. Пентилюк. Київ : Ленвіт, 2003. 302 с.
68. Садовнікова О. П. Граматика української мови. Морфологія: навч. посіб. для старшокласників. Глухів : РВВ ГДПУ, 2006. 104 с.
69. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми: Підручник. Полтава : Довкілля. К., 2008. 712 с.
70. Селіванова О.О. Лінгвістична енциклопедія. Полтава: Довкілля-К, 2011. 844 с.
71. Скуратівський Л. В. Пізнавальні завдання з української мови : посібник для вчителя. Київ : Радянська школа, 1987. 144 с.
72. Сучасна українська літературна мова : морфологія / за заг. ред. І.К. Білодіда. Київ : Наук. думка, 1969. 583 с.
73. Сучасна українська літературна мова: підручник / за ред. А.П. Грищенка. Київ: Вища школа, 1997. 493с.
74. Сучасна українська літературна мова: підручник / за ред. М. Я. Плющ. 5-те вид., стер. Київ: Вища школа, 2005. 430 с.
75. Типова освітня програма, розроблена під керівництвом Савченко О. Я. (1–2 клас). URL:
клас<https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/programy-1-4-klas/2022/08/15/Typova.osvitnya.prohrama.1-4/Typova.osvitnya.prohrama.1-2.Savchenko.pdf> (дата звернення: 12.03.2023)
76. Типова освітня програма, розроблена під керівництвом Савченко О. Я. (3 – 4). URL:
<https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/programy-1-4-klas/2022/08/15/Typova.osvitnya.prohrama.1-4/Typova.osvitnya.prohrama.3-4.Savchenko.pdf> (дата звернення: 13.03.2023)
77. Трубачова С., Осадчук Р. До питання розвитку комунікативної компетентності учнів основної школи. *Освіта і управління*. 2005. Т. 8.

№ 2. С. 95-99.

78. Тюптя О. Комунікативна компетентність особистості. *Кроки до компетентності та інтеграції в суспільство : наук.-метод. збірник / [ред. кол. Н. Софій (голова), І. Єрмаков (керівник автор. колективу й науковий редактор) та ін.].* Київ : Контекст, 2000. С. 200-207.
79. Українська мова (5–9 класи). URL: Програма для загальноосвітніх навчальних закладів. <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/navchalni-programi/navchalni-programi-5-9-klas> (дата звернення: 23.03.2023)
80. Українська мова для загальноосвітніх навчальних закладів з українською мовою навчання. 10-11 класи. Рівень стандарту. URL: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/navchalni-programi/navchalni-programi-dlya-10-11-klasiv> (дата звернення: 13.03.2023)
81. Формування мовної особистості на різних вікових етапах : монографія / Богуш А.М., Трифонова О.С., Кисельова О.І. та ін.; за ред. акад. А.М. Богуш. Одеса : ПНЦ АПН України, 2008. 272 с.
82. Хомський Н. Аспекти теорії синтаксису. Кембридж: МІТ. Прес, 1969. 251 с.
83. Шевцова Л. С. Методика застосування мовленєвих ситуативних завдань : Методичний посібник. Житомир, 2004. 94 с.
84. Шелехова Г. Зміст і структура оновленої програми з української мови для основної школи крізь призму сучасних підходів. *Українська мова і література в школі.* 2013. №2. С. 60–64.
85. Шелехова Г. Формування мовної особистості як умова мовленнєвого розвитку учнів основної школи на уроках української мови. *Рідне слово в етнокультурному вимірі.* 2013. С. 543–552. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/rsev_2013_2013_72 (дата звернення: 02.03.23).
86. Щерба С. П., Щедрін В. К., Заглада О. А. Філософія : навчальний посібник. Київ : МАУП, 2004. 216 с.

87. Ющук І. П. Практикум з правопису і граматики української мови: посіб. Київ: Видавничий дім «Освіта», 2012. 288 с.
88. Ющук І. П. Практичний довідник з української мови. Київ. міськдержадмін., Укр. наук.-вироб. центр «Рідна мова». Київ : Рідна мова, 1998. 223 с.

ДОДАТОК А
АНКЕТА
ЩОДО ВИЯВЛЕННЯ СТАНУ ПРОБЛЕМИ
ФОРМУВАННЯ МОРФОЛОГІЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ В УЧНІВ

Шановні колеги!

Просимо взяти участь у констатувальному експерименті з теми дослідження «Методика формування морфологічної компетентності в учнів у процесі вивчення прикметника» і дати відповіді на такі запитання:

1. *Розкрийте сутність поняття «морфологічна компетентність учня»*

2. *Як ви оцінюєте рівень морфологічної компетентності учнів?*

3. *Які морфологічні помилки під час вивчення прикметника найчастіше трапляються в писемному та усному мовленні школярів?*

4. *Які, на вашу думку, основні причини зниження морфологічної грамотності школярів?*

5. *Які форми і методи ви використовуєте під час формування морфологічної компетентності в учнів?*

6. *Чи достатньо представлено в чинних підручниках вправ і завдань з теми*

«Прикметник» із метою формування морфологічної компетентності в школярів?

7. Ваші зауваження, пропозиції щодо формування морфологічної компетентності в учнів.

Дякуємо за співпрацю!

ДОДАТОК Б

ЗАВДАННЯ ДЛЯ ВИЯВЛЕННЯ РІВНЯ СФОРМОВАНOSTI В УЧНІВ 6- Х КЛАСІВ МОРФОЛОГІЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ У ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ ПРИКМЕТНИКА

Завдання 1. Поясніть, які лексико-морфологічні та синтаксичні ознаки відрізняють прикметник від інших частин мови?»

Завдання 2. Серед поданих слів визначте прикметники та запишіть їх: дорожчати, дорогий, повний, народжений, заповнити, заповнений, позначити, значення, значний, перший, написаний, мудрість, мудресенький, намудрюють, з'єднання, третій, з'єднувальний.

Завдання 3. Розподілити прикметники за розрядами: романтична зустріч, каштановий цвіт, товстий олівець, дідусів кожух, осінній день, ірпінський пейзаж, магнітний виріб, Івасів портфель, вовчий апетит, дотепний жарт, активний школяр, гарне дитя, еволюційний етап, екзотичний овоч, дерев'яний стілець, ініціативний працівник, батькова порада, сусідський хлопчик, яготинський йогурт, ахіллесів меч, ясний день, лисячий характер.

Завдання 4. Серед поданих прикметників випишіть якісні та утворіть від них вищий та найвищий ступінь порівняння: кволий, сильний, тихий, детальний, синонімічний, дотепний, щирий, вороний, скляний, розмовний, тепленький, камінний, щирий.

Завдання 5. Розподілити прикметники на дві групи – тверду та м'яку: Маріїн, присутній, голі, батьків, художній, смішні, телячий,

працьовитий, майстерний, колишній, рідні, ближній, величний, подорожній, Андріїв, сизий, середній, сторонній, жив, рад, молодий, літній, певен, мужній, незабутній, сухий, смішний, босий.

Завдання 6. Запишіть прикметники, поясніть їх правопис:

1) невізна...ий, безви...ий, силь...ий, тума...ий, страше...ий, мід...ий, змії...ий, дерев'я...ий, здорове...ий, чаву...ий, гороби...ий, сріб...ий, нездійсне...ий, брат...ій, безсо...ий, безупи...ий, умис...ий, скля...ий.

2) все/український, електронно/обчислювальний, коричнево/сірий, семи/річний, фруктовো/ягідний, фізико/математичний, право/захисний, історико/культурний, тепло/провідний, біло/лиций, клавішно/струнний, дво/поверховий, бюджетно/фінансовий, судно/будівний, плато/спроможний.

Завдання 7. Напишіть твір-опис свого друга (подруги), використовуючи прикметники.

ДОДАТОК В

КОНСПЕКТ УРОКУ З УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ (6 КЛАС)

Тема: Групи прикметників за значенням: якісні, відносні, присвійні. Перехід прикметників з однієї групи в іншу.

Соціокультурна тема: «Мати наша - сивая горлиця».

Мета:

навчальна: поглибити і розширити знання учнів про прикметник як частину мови, його морфологічні ознаки, синтаксичну роль; ознайомити з групами прикметників за значенням, з'ясувати правила переходу однієї групи прикметників в іншу;

розвивальна: розвивати усне зв'язне мовлення, логічне мислення, уяву учнів;

виховна: виховувати повагу та шанобливе ставлення до матері.

Тип уроку: урок вивчення нового матеріалу.

Обладнання: підручник, таблиця.

ПЕРЕБІГ УРОКУ

I. Актуалізація опорних знань, умінь і навичок

1.1. Мовний двобій

Клас умовно ділитися на дві команди, які по черзі відповідають на запитання, що стосуються теми «Прикметник». Кожна правильна відповідь - 1 бал. Неправильна - 0 балів.

- Що таке прикметник? Дайте визначення (*Прикметником називається частина мови, що виражає ознаку предмета і відповідає на питання який? яка? яке? чий? чия? чие?*).

- Доведіть, що прикметник належить до самостійних частин мови? (*Прикметник є самостійною частиною мови, бо він виражає ознаку предмета і має такі морфологічні ознаки: рід, число, відмінок*).

- Яким членом речення виступає ця частина мови? (У реченні *прикметники виступають у ролі означення, рідше - в ролі присудка*).

- Яку роль відіграють прикметники у художньому мовленні? (Прикметник у художньому мовленні часто виконує функцію образного означення - епітета).

- Знайдіть в уривку з поезії прикметники-художні означення. З якою метою їх використовує автор?

Мати наша - сивая горлиця.

Все до її серденька горнеться:

Золота бджола - намистиною,

Небо - празниковою хустиною,

Сивий дуб - прокуреним прадідом,

Білочка - мальованим пряником,

Жура - журавель над криницею -

Чистою сльозою - водицею,

А земля - пшеницею ярою,

А літа - замисленим явором. *Б.Олійник*

(Художні означення надають поетичному мовленню образності, прикрашають його).

- Що спільного у прикметників з іменниками і чим вони відрізняються?

(Прикметник як і іменник є самостійною частиною мови. Вони обидва мають однакові морфологічні ознаки: рід, число, відмінок, але у множині рід прикметників не розрізняється. Іменник відповідає на питання хто? що?, а прикметник який? чий? Вони виконують різну синтаксичну роль в реченні. Іменник найчастіше виступає в ролі підмета і додатка, але також може бути присудком, обставиною, означенням. У реченні прикметники виступають у ролі означення, рідше - в ролі присудка).

1. 2. Ситуативна вправа

- Скласти і розіграти діалог між мамою і сином, який щойно

повернувся з літнього табору, і хоче поділитися своїми враженнями з матусею. У репліках діалогу вжити деякі з поданих у рамці виразів.

синє небо; сонячний день; тепла вода; дружній колектив; найкращий друг; смачне морозиво; веселий сміх; розважальна програма; дитяче свято.

- Скласти і розіграти діалог між туристом, що заблукав і випадковим перехожим, який намагається пояснити йому, де знаходиться кінотеатр.

У репліках діалогу використати деякі з поданих у ролі виразів.

каштанові алеї; зелений парк; яскрава афіша; вузька вуличка; короткий маршрут; височезна будівля; давня назва вулиці; квіткова клумба.

- З'ясуйте, яку роль виконують прикметники у цих діалогах?

II. Повідомлення теми, мети уроку. Мотивація навчальної діяльності.

Отже, тема нашого уроку: "Групи прикметників за значенням; якісні, відносні, присвійні. Перехід прикметників з однієї групи в іншу".

Завдання сьогоднішнього і наступних уроків - розкрити і поглибити ваші знання про прикметник, здобути нові вміння і навички, пов'язані з цією частиною мови.

- Спробуйте відгадати цю загадку - добавлянку.

Найрідніша, наймиліша
 Всіх вона пестить, тішить
 Завжди скрізь буває з нами
 Відгадайте хто це? (мама)

Ви не помилились, саме так, це мама. Всі завдання, які ви будете виконувати на сьогоднішньому уроці, будуть стосуватися цієї найріднішої для вас людини.

III. Вивчення нового матеріалу.

3.1 Спостереження над мовним матеріалом.

Розгляньте групи прикметників і визначте, які з них називають ознаки, що можуть проявлятися в більшій чи меншій мірі, які вказують на відношення до інших предметів, до дій чи обставин, а які на належність предмета комусь. На які питання вони відповідають.

Якісні прикметники (який?): довгий-довший, білий-біліший, тихий-дуже тихий; сухий-сухуватий.

Відносні прикметники (який?): джерельна вода-вода з джерела, залізний обруч-обруч із заліза, робочий одяг-одяг для роботи.

Присвійні прикметники (чий?): батьків годинник - годинник, який належить батькові; заячий хвіст.

якісні	відносні	присвійні
довший	джерельна	батьків
білий	залізний	заячий
тихий	робочий	
сухий		

Користуючись правилом на с. 145-146, перевірте правильність своїх відповідей («Українська мова» О.Глазова, Київ, 2014).

3.2 Робота з підручником. Виконання вправи 326, с.146. Визначте прикметники, з'ясуйте, до яких розрядів вони належать.

3.3. Виконання вправи. Випишіть прикметники в дві колонки: 1) якісні; 2) відносні.

Огрядний, гордий, внутрішній, перелітний, кволий, однобічний, бурштиновий, дотепний, грубий, змінний, щирий, кам'яний, тюлевий, старанний, тихий, учорашній, київський.

2. У кожному слові підкресліть другу від початку букву. З цих букв прочитаєте початок вислову іспанського письменника М.Сервантеса: «...- все одно, що стріляти не цілячись» («Говорити не думаючи - все одно, що стріляти не цілячись»).

3.4. Поміркуй!!!

До поданих прикметників доберіть антоніми. Чи до всіх прикметників їх можна дібрати? Чому?

Холодний, глибокий, широкий, легкий, щедрий, лісовий, джерельний, сусідів, сестрин.

3.5. Робота з прислів'ями

На дошці написані прислів'я. Спишіть їх, вставляючи прикметники на місці крапок. З'ясуйте, до якої групи за значенням вони належать.

1. Материн гнів, як ... сніг, рясно випаде, та скоро розтане. (весняний);
2. Нема цвіту кращого від маківочки, нема роду... від матіночки. (милішого);
3. Сорочка біленька - є мати ... (рідненька).

IV. Закріплення нового матеріалу. Формування навичок та вмінь.

4.1. Вибірковий диктант

Уважно прослухайте текст. Випишіть прикметники та визначте їх групи за значенням.

Мама

Ти стежив за матір'ю, як вона ступає по підлозі, як усміхається, як тримає вже посічену сивиною голову. Але найчастіше, мабуть, твій зір ловив її проворні руки. Навіть тоді, коли не мали вони ніякого діла, материні руки не залишалися в абсолютному спокої, вони легенько ворушились, як ворухатся під водою стебла водяних лілій від ледь чутної течії.

Не було, либонь, такого, чого б вони не вмілі!

Начебто весь світ постійно потребував уваги й роботи материних рук.

І завжди вони чимось пахли... Чи свіжовипраною й щойно випрасуваною білизною, або пшеничним борошном і гарячим хлібом, а то кропом і петрушкою, грушами і медом у спасівку, а то вітряним осіннім полем, або першими весняними бруньками.

І згадувались ті запахи, які либонь, вона збирала так, як бджілка збирає по квітах найрізноманітніший мед. (За Є. Гуцалом)

4.2. Порівняйте іменник "мати". Доберіть до нього синонім.

Мати - матуся, мама, ненька, матінка, матусечка.

Н. в мати

Р. в матері

Д. в матері
 З. в матір
 О. в матір`ю
 М. в на матері
 Кл. мати.

4.3. Завдання для кмітливих

Порівняйте форми прикметників і визначте їх особливість. Які з них є найпоширенішими в мовленні, а які вживаються рідко.

1) Мати перша в світі навчила любити роси, легенький ранковий туман, п`янкий любисток, м`яту, маковий цвіт; 2) Ой хвалилася да березонька: "Що на мені кора та біленькая, що на мені листя та широкее, що на мені гілля та високее. (Н творчість); 3) Реве та стогне Дніпр широкий, сердити вітер завива (Т.Шевченко).

4.4. Поміркуй!!!

1. Поміркуйте. В англійській мові іменники не мають ознаки роду. Чи відрізняються прикметники цієї мови від прикметників української мови? Якщо відрізняються, то чим?

2. Доведіть, чи може одне й те ж слово бути і іменником і прикметником.

V. Підсумок уроку

1. Бесіда за запитаннями

- Дайте визначення прикметника як частини мови.

- Назвіть правила переходу однієї групи прикметників в іншу? (Якісні прикметники переходять у відносні, якщо втрачають властиві їм ознаки і позначають постійну властивість предмета. Якщо відносні прикметники вживаються в переносному значенні, вони набувають ознак якісних. Присвійні прикметники переходять у відносні і якісні, якщо набувають їх ознак).

V. Домашнє завдання

Вивчити § 27 с. 145-146. Вправа 328 с. 146 (О.Глазова). Підберіть якомога більше художніх означень до слова мати. До якої групи прикметників вони належать?

ДОДАТОК Г

КОНСПЕКТ УРОКУ З УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ (6 КЛАС)

Тема: Ступені порівняння якісних прикметників, їх творення.

Соціокультурна тема: «Народ скаже, як зав'яже».

Мета:

навчальна: поглибити і розширити знання учнів про прикметник як частину мови, групи прикметників за значенням; ознайомити зі ступенями порівняння якісних прикметників, з'ясувати особливості їх творення;

розвивальна: розвивати усне зв'язне мовлення, уяву, логічне мислення учнів;

виховна: виховувати любов до української мови, інтерес та повагу до духовної культури нашого народу.

Тип уроку: урок вивчення нового матеріалу

Обладнання: підручник, таблиця «Ступені порівняння прикметників», алгоритм.

ПЕРЕБІГ УРОКУ

I. Актуалізація опорних знань, умінь і навичок

1. Мовна гра «Хто швидше?»

Клас умовно ділиться на дві команди, які по черзі відповідають на запитання, що стосуються теми «Прикметник». Кожна правильна відповідь - 1 бал. Неправильна - 0 балів.

- Які існують групи прикметників за значенням? (*Якісні, відносні, присвійні*).

- Дайте визначення якісних прикметників. Наведіть приклади. (*Якісні прикметники відповідають на питання який? і називають такі ознаки*

предметів, які можуть проявлятися в більшій чи меншій мірі. Наприклад: високий хлопець; вузька дорога; красива дівчина).

- Які прикметники називаються відносними? Наведіть приклади цієї групи прикметників. (*Відносні прикметники відповідають на питання який? і вказують на відношення одного предмета до іншого або до якоїсь дії чи обставини. Наприклад: срібна сережка; весняний день).*

- Чи можна утворити словосполучення з будь-яким відносним прикметником та прислівниками дуже, надзвичайно? Відповідь обґрунтуйте. (*Відносні прикметники не мають ступенів порівняння, тому вони не утворюють словосполучень з прислівниками дуже, надзвичайно).*

- Яка група прикметників позначає приналежність чого-небудь особі або тварині? (*Присвійні прикметники).*

- На які питання відповідають присвійні прикметники? (*чий? чия? чий?*)

- Як ви вважаєте, чому прикметники мають здатність переходити з однієї групи в іншу? (*Оскільки прикметники широко вживаються у переносному значенні, то вони мають здатність переходити з однієї групи в іншу).*

1.2 Робота на картках

Картка 1

Випишіть прикметники. Визначте, до якої групи за значенням вони належать.

Мово! Мудра Берегине, що не давала погаснути земному вогнищу роду нашого і тримає народ на небесному Олімпі волелюбності, слави і гордого духу.

Мово! Велична молитва наша у нероздільній трійці, що єси ти і Бог Любов і Бог Віра, і Бог Надія!

Мова наша! Твої джерела б'ють десь від Магми, тому й вогненна така. (К. Мотрич).

Картка 2

Випишіть прикметники. Визначте, до якої групи за значенням вони належать.

Наша мова - як чарівна пісня, що вміщує в собі і палку любов до Вітчизни, і ярий гнів до ворогів, і волелюбні думи народні, і ніжні пахощі рідної землі.

Як добрий чорний хліб для їжі і як прозора вода для пиття, так нам потрібне пристрасне, вихоплене з-під громів і з-під самого сонця слово, зіткане з мужності і ніжності, з перехресних тривог і хрещатого цвіту надій.

(М.Стельмах)

1.3. Ситуативна вправа

- Скласти й розіграти діалог між маленькою дівчинкою, яка загубила свою маму, і випадковими перехожими, які намагаються їй допомогти.

У репліках діалогу вжити подані у рамці прикметники.

найгарніша, найніжніша, найвеселіша, найласкавіші руки,
найчутливіше серце.

- Скласти й розіграти діалог між двома однокласницями, одна з яких показує іншій весільні фотографії старшої сестри, а та, у свою чергу, розповідає про весілля свої сусідки. У репліках діалогу вжити подані у рамці прикметники.

гарніша, стрункіша, симпатичніший, молодший, багатший, наймодніша,
найгучніше.

- З'ясуйте, яку роль виконують прикметники у цих діалогах. До якої групи за значенням вони належать?

II. Повідомлення теми, мети уроку. Мотивація навчальної діяльності.

(Тема уроку записана на дошці, учні роблять записи в зошитах).

Отже, тема нашого уроку: «Ступені порівняння якісних прикметників, їх творення».

Під час вивчення цієї теми ми будемо використовувати найкращі перлини української народної творчості.

Наш народ здавна любляв гостре слівце. Українська мова пересипана прислів'ями, приказками, загадками, скоромовками. Вони вражають нас своєю влучністю, лаконічністю, поетичною формою, багатством змісту.

III. Вивчення нового матеріалу

3.1. Спостереження над мовним матеріалом

Розгляньте подані форми прикметників. Яка між ними різниця за значенням?

холодний - холодніший - найхолодніший

більш (менш) холодний - найбільш холодний

цікавий - цікавіший - найцікавіший - більш цікавий

дзвінкий - дзвінкіший - найдзвінкіший

рішучий - рішучіший - найрішучіший

широкий - ширший - найширший

3.2. На основі спостережень дайте відповіді на запитання.

- Які форми прикметників належать до вищого ступеня порівняння? а які - до найвищого?

- Що означають форми вищого і найвищого ступенів порівняння прикметників?

- Які форми ступенів порівняння є простими, а які - складними? Доведіть.

3.3. Робота з таблицею. Користуючись таблицею «Ступені порівняння прикметників» на с. 154 (О.Глазова), перевірте правильність своїх відповідей.

Ступені порівняння прикметників

Ступінь	Форма	Як утворено?	Приклади
Вищий	Проста	За допомогою -іш-	теплий →

		-ш-	тепліший
	Складена	За допомогою слів більш менш	влучний → більш влучний
Найвищий	Проста	За допомогою додавання до прикметників вищого ступеня префікса -най	вищий → найвищий
	Складена	За допомогою слів найбільш, найменш	найбільш здібний. найменш вдалий

3.4. Поетична хвилинка

Виписати якісні прикметники. Визначити їх ступінь та форму порівняння.

Найогидніші очі порожні,
 Найгрізніше мовчить гроза,
 Найнікчемніші дурні вельможні,
 Найпідліша брехлива сльоза,
 Найпрекрасніша мати щаслива,
 Найсолодші кохані вуста,
 Найчистіша душа незрадлива,
 Найскладніша людина проста

(В.Симоненко)

Найогидніші, найнікчемніші, найпідліша, найпрекрасніша, найсолодші, найчистіша, найскладніша - проста форма найвищого ступеня порівняння.

З якою метою В.Симоненко використовує у цій поезії форми найвищого ступеня порівняння якісних прикметників? (У цій поезії якісні прикметники виконують посилювальну функцію).

3.5. Поміркуй!

Перепишіть прислів'я. Прикметники, що в дужках, поставте у потрібній формі вищого (I) або найвищого (II) ступеня.

I. 1. Правда (ясний) від сонця, та її зі свічкою шукають.

2. Нема (поганий) ворога, як дурний розум.

3. Свій сухар (смачний) від чужих пирогів.

4. Чим хто (гордовитий), тим (дурний).

II. 1. (Дорога) та пісня, з якою мати колисала.

2. Людська думка (бистра й смілива).

3. Усьому початок (важкий).

4. Добрий сусід - (близька) родина.

I. 1. Ясніша; 2. Гіршого; 3. Смачніший; 4. Гордовитіший, дурніший.

II. 1. Найдорожча; 2. Найбистріша, найсміливіша; 3. Найважчий;
4. Найближча.

IV. Формування вмінь та навичок

4.1. Робота із загадками

Прочитайте загадки й відгадайте їх. Знайдіть прикметники вищого ступеня й визначте, за допомогою яких слів до них приєднані іменники.

1) Хто має вуса, довші від ніг? 2) Біліша від снігу, чорніша від сажі, вища за хату, нижча за траву? 3) Живуть п'ять братів, один від одного менший. 4) Що людині солодше, ніж мед, миліше ніж друг?

Відгадки: рак, сорока, пальці, сон.

Вищий ступінь вживається з словами за, від, ніж.

4.2. Робота з підручником. Виконання вправи 343 с. 154) (О.Глазова)

Перепишіть словосполучення, вставляючи в прикметниках пропущені букви.

Бли...чий до школи, ни...чий за тополю, ва...чий за слово,
коро...ший від ночі, соло...ший за цукор, не тов...ий від мізинця.

4.3. Вибірковий диктант

Виписати тільки ті прикметники, які мають ступені порівняння.

Тривалий, навчальний, довший, громадянський, ефектний, ефективний, гарний, тоненький, премудрий.

Пояснити значення слів "ефектний" і "ефективний".

"ефектний" - привабливий, яскравий.

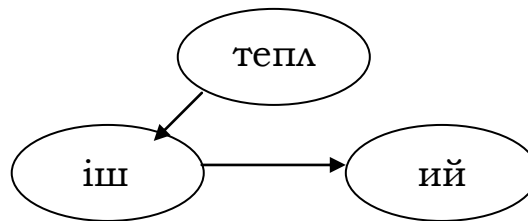
"ефективний" - дієвий.

4.4. Мовний алгоритм

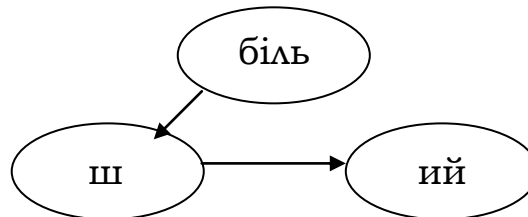
Утворіть вищий ступінь порівняння від поданих прикметників.

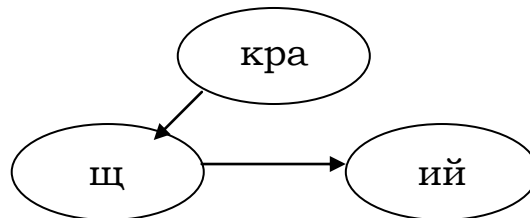
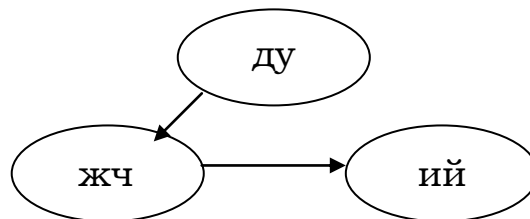
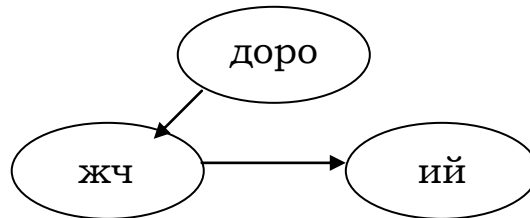
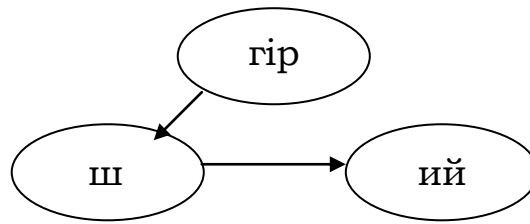
За зразком складіть алгоритм розбору утворення слів.

Зразок: теплий - тепліший

Великий - більший, малий - менший, поганий - гірший, дорогий - дорожчий, дужий - дужчий, добрий - кращий.

V. Підсумок уроку

5.1. Бесіда за запитаннями

- Які з прикметників мають ступені порівняння, а які - ні? (*Лише якісні прикметники мають ступені порівняння*).

- За допомогою чого утворюється проста форма вищого ступеня порівняння? (*За допомогою -іш-, -ш*)

- Як утворюється проста форма найвищого ступеня порівняння? (*За допомогою додавання до прикметників вищого ступеня префікса най*)

- За допомогою яких префіксів можна підсилити значення вищого ступеня? Наведіть приклади. (*як-, що-: якнайбільший, щонайбільший*).

VI. Домашнє завдання

Вивчити § 28. Виконати вправу 247 с.155. (О.Глазова).

Складіть кілька речень з прикметниками вищого, найвищого ступенів порівняння. Для цього порівняйте одні предмети з іншими за певними ознаками.